

ЕТНІНОПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО - МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

КИЇВ - 2019

УДК 139.

Кириленко В.Г. Етнопсихологія: навчально-методичні рекомендації з вивчення дисципліни за вибором для студентів КНЛУ спеціальність «Психологія» (для бакалаврів). — К, 2019. — 75 с.

Рецензенти:

Кучеровська
Наталія Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології і педагогіки

Палій
Валерія Сергіївна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології і педагогіки

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план дисципліни, методичні вказівки щодо організації самостійної роботи, основні поняття до кожної теми, питання для самоконтролю знань, список літератури для обов'язкової роботи з першоджерелами, творчі завдання, теми рефератів та доповідей, а також список літератури. Коротко подано навчальний матеріал до кожної лекції, вказано критерії оцінювання усіх видів навчальної діяльності студентів у процесі засвоєння дисципліни.

Затверджено на засіданні кафедри психології, педагогіки і фізичного виховання (протокол № 5 від 28 листопада 2020 року)

Затверджено на засіданні вченої ради факультету перекладознавства (протокол № 4 від 19 грудня 2019 року)

Схвалено Вченою радою Київського національного лінгвістичного університету

© Кириленко В.Г., 2019
© КНЛУ, 2019

ЗМІСТ

	стор.
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОБОТИ З НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ	7
Методичні рекомендації щодо роботи студентів на аудиторних заняттях	7
Методичні рекомендації з роботи з навчально-науковою літературою	9
Опис можливостей вивчення курсу студентами з ООП та особами з інвалідністю	14
Форми контролю засвоєння курсу та їх характеристика	14
ЗМІСТ КУРСУ	16
Зміст лекцій	16
Теми і плани семінарсько-практичних занять	37
СИСТЕМА МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»	42
Характеристика форм контролю та критерії оцінювання	44
Рекомендована література	59
ОСНОВНІ ТЕРМІНИ	64
ДОДАТКИ	66

Пояснювальна записка

Діяльність сучасного практичного психолога неможлива без урахування етнопсихологічних, етнокультурних та етносоціальних процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві. У цьому зв'язку вивчення дисципліни «Етнопсихологія» є важливою складовою у підготовці професіонала-психолога.

Навчально-методичні матеріали програма курсу «Етнопсихологія» репрезентує сучасне бачення цієї наукової дисципліни, її предмета, структури, основних завдань і проблем, а також історичного розвитку психології українського етносу.

В запропонованому курсі подано сучасні наукові дані з урахуванням найбільш відомих вітчизняних та зарубіжних етнопсихологічних досліджень, передбачено виклад основних етнопсихологічних теорій і концепцій, ключових проблем і питань, розгляд історичного розвитку, методологічних принципів та методів етнічної психології.

Курс «Етнопсихологія» побудований з урахуванням міждисциплінарних зв'язків психологічної науки: загальної психології, історії, антропології, соціології, філософії, а з урахуванням вже набутих студентами знань, умінь і навичок на попередніх курсах, що дозволить студентам досягнути комплексну динамічну систему психологічних знань.

Підготовлений навчальний комплекс з курсу «Етнопсихологія» розрахований погодинно відповідно до навчальних планів спеціальності «психологія». Кожна тема містить перелік основних питань, що є обов'язковими для засвоєння їх студентами. В кінці навчального комплексу подано список літератури, необхідної для опрацювання. Для активізації самостійної роботи студентів розроблені плани семінарських занять, теми курсових робіт та контрольні запитання, що дозволить поглибити знання студентів з цієї навчальної дисципліни. Запропонована структура викладу нової психологічної дисципліни допоможе систематизувати знання, набуті студентами під час вивчення курсу «Етнопсихологія».

Навчальна програма з курсу «Етнопсихологія» спрямована на формування цілісного інтегрованого уявлення про предмет етнопсихології, ознайомлення з різними школами і підходами, кожен з яких представляє своє бачення і розуміння як самого предмету, так і методологічних засад і поглядів на предмет та засоби його пізнання та дослідження.

Мета курсу – формування в студентів цілісне систематизоване уявлення про розвиток етнопсихології з моменту її виникнення і до наших днів та навчання урахувати етнічні особливості представників різних націй в процесі своєї практичної діяльності; ознайомлення студентів з дисципліною як міждисциплінарною галуззю знань, з історією виникнення та становлення цієї наукової галузі, з основними напрямками етнопсихологічних досліджень; підготовка студентів до діяльності в умовах постійного міжетнічної взаємодії у всіх сферах життєдіяльності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є психологічні особливості розвитку та поведінки етнічних груп.

В процесі вивчення навчальної дисципліни «Етнопсихологія» для здійснення професійної діяльності вирішує наступні **завдання**:

- Формування цілісного уявлення про всі аспекти етнопсихології та їх ролі в поясненні природи людських взаємин;
- Роз'яснення положення етнопсихології в системі суспільних наук, визначення її предмету, основних понять та методологічних позицій;
- Виклад історичного розвитку етнопсихології як науки в Україні та за кордоном;
- аналіз значущості психологічного уявлення про етнокультурну соціалізацію, етнічну ідентичність, міжетнічні стосунки, міжетнічну толерантність, ментальність;

- ознайомлення з основними етнопсихологічного напрямку дослідження особистості;
- вивчення механізмів прояву національно-психологічних особливостей людей як в межах свого етносу, так і в міжнаціональних стосунках;
- показ вплив етнопсихологічних факторів на виникнення міжетнічних конфліктів та методи їх вирішення;
- ознайомлення з питаннями психологічної адаптації мігрантів в новому культурному середовищі.

Методичні рекомендації до вивчення курсу включає: опис та зміст лекційних та семанісько-практичних занять, завдання для самостійного виконання, вимоги до засвоєння знань, вимоги до виконання різних видів навчальної діяльності та критерії їх оцінки.

МІСЦЕ ДИСЦИПЛІНИ В СТРУКТУРІ ОСНОВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Дисципліна «Етнопсихологія» вивчається студентами денної форми навчання напрямку «Психологія» в 5 семестрі. «Етнопсихологія» входить до складу дисциплін базової (загальнопрофесійної) частини професійного циклу при навчанні бакалаврів психологів. Етнопсихологія базується на таких наукових дисциплінах, як загальна психологія, введення в професію, психологія особистості, соціальна психологія, вікова психологія. Вивчення «Етнопсихології» допоможе підвищенню професійної кваліфікації психологів, орієнтує в спеціальній літературі, розвиває уміння мислити психологічними категоріями, сприяє використанню наукового підходу в діяльності сімейного та індивідуального консультування, сферах управління, психодіагностичних процедур. Таким чином, «Етнопсихологія» має не тільки теоретичне, а й велике практичне значення. В силу цього засвоєння її положень є важливим завдання студентів, які навчаються за напрямом бакалавріату «Психологія» в Київському національному лінгвістичному університеті.

Вивчення дисципліни завершується заліком.

КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ФОРМУЮТЬСЯ В РЕЗУЛЬТАТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Загальнокультурні компетенції (ЗК):

- здібність та готовність до розуміння значення гуманістичних цінностей для розвитку людства; вдосконаленню та розвитку українського суспільства на принципах гуманізму, свободи та демократії;
- здібність та готовність до розуміння сучасних концепцій картини світу на основі сформованого світобачення, оволодіння досягненнями природних та суспільних наук;
- здібність та готовність до використання системи категорій та методів, необхідних для вирішення типових завдань в різних галузях професійної практики;
- здібність та готовність до проведення бібліографічної та інформаційно-пошукової роботи з послідовним використання даних при вирішенні професійних завдань та оформлення наукових статей, звітів, висновків та інше.

Професійні компетенції (ПК):

- здібність та готовність до виявленні специфіки психічного функціонування людини з урахуванням особливостей вікових етапів, криз розвитку та факторів ризику, її приналежності до гендерної, етнічної, професійної та іншої соціальної групи,
- здібність та готовність до використання психологічних знань як наукових про психологічні феномени, категорії та методи вивчення та опису закономірностей функціонування та розвиток психіки,
- здібність та готовність до розуміння та постановки професійних завдань в галузі науково-дослідницької та практичної діяльності,
- здібність та готовність до участі в проведенні психологічних досліджень на основі використання загально професійних знань та умінь в різних наукових та науково-практичних галузях психології,
- здібність та готовність до самоосвіти протягом усього професійного життя, до участі в проведенні психологічних досліджень на основі використання загально професійних знань та умінь в різних наукових та науково-практичних галузях психології.

ВИМОГИ ДО РЕЗУЛЬТАТІВ ОСВІТИ, ЯКІ ФОРМУЮТЬСЯ ДИСЦИПЛІНОЮ

В результаті вивчення курсу студенти повинні

знати:

- основні тенденції розвитку етнопсихології, класичні та новітні досягнення її основних шкіл та напрямів, які будуть корисні в професійній діяльності та практичному житті;
- основні поняття та категорії, якими оперує етнопсихологія;
- основні напрями та методологічні підходи до вивчення етнопсихологічних феноменів;
- етнопсихологічні особливості українців та представників інших націй;
- психологічні феномени та категорії, методи вивчення етнопсихології;
- психологічні технології, які дозволяють вирішити типові задачі в психологічній практиці;
- основні підходи до психологічного впливу на індивіда, групи та суспільства.

вміти:

- всебічно осмислювати і узагальнювати фактори та джерела формування національно-психологічних особливостей представників різних етнічних спільнот та їх вплив на досягнення взаєморозуміння між людьми;
- правильно пояснювати та аналізувати соціальну поведінку особистості в контексті культури, самостійно використовуючи сучасні методи етнопсихологічних досліджень,
- проводити дослідження психологічних особливостей етносів та застосовувати на практиці отримані результати, враховуючи етнічні особливості індивідів в процесі регулювання їх поведінкою, організації освітньої, виховної, трудової та інших видів діяльності;
- враховувати своєрідність комунікативної сфери етнічної психології людей у встановленні взаємовідносин в процесі взаємодії і спілкування в групах та колективах;
- встановлювати контакти з представниками інших етносів, враховуючи їх національні особливості;
- адаптовуватись в іншому культурному середовищі.

Володіти:

- необхідними знаннями та навичками для взаєморозуміння та взаємодії людей з різних соціальних та етнічних систем,

- навичками конспектування першоджерел, наукових текстів;
- навичками проектування напрямів розвитку представників різних етнічних груп;
- прогнозувати зміни та динаміку рівня розвитку різних складових психіки;
- професійно впливати на рівень розвитку особистої сфери з метою гармонізувати психічний функціонування людини;
- основними прийомами діагностики психологічних якостей та станів індивідів та груп.

Структура курсу (аудиторна частина) передбачає 3 кредити ЄКТС, що складає 90 год., у тому числі: лекції - 14 год., семінарські заняття – 16 год., самостійна робота - 60 год.

Завдання лекційних занять:

- ознайомити студентів з етнологією як наукою та учбовою дисципліною, з її базовими поняттями – «етнос» та «етногенез», «етнічна культура», з основними етнологічними концепціями, питаннями міжкультурного взаємодії та спілкування, типологією етнічних конфліктів та способами їх вирішення;
- формувати уміння систематизувати новий матеріал з співставленням з вже наявними знаннями;
- розвивати здібність робити узагальнюючі висновки на основі аналізу лекційних матеріалів.

Завдання семінарських занять:

- закріпити знання студентів з основних питань курсу;
- розвивати уміння демонструвати знання, отриманих на заняттях та у процесі самостійного вивчення;
- формувати професійно-особистісні компетенції студента як майбутнього спеціаліста-психолога.

Значне місце при вивченні курсу займає *самостійна робота студентів, яка включає в себе* анотування та конспектування літератури при підготовці до лекційних занять, виконання творчих практичних завдань.

Формою контролю є залік, який виставляється на основі рейтинг-контролю, при якому враховуються всі види діяльності студента з засвоєння дисципліни.

РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОБОТИ З НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ СТУДЕНТІВ НА АУДИТОРНИХ ЗАНЯТТЯХ

Етнопсихологія є особливою сферою психологічних наук. Розробка навчальної дисципліни “Етнопсихологія” ґрунтується на цінності взаємозв’язків між культурою етносу та особистісною культурою «я». Знання етнопсихології допоможе підвищенню професійної кваліфікації психологів, орієнтує в спеціальній літературі, розвиває уміння мислити психологічними категоріями, сприяє використанню наукового підходу в діяльності сімейного та індивідуального консультування, сферах управління, психодіагностичних процедур. Саме на це і спрямована самостійна робота студентів з засвоєння курсу.

Самостійна навчальна робота студентів передбачає підготовку до всіх типів навчальних занять, але ефективність цієї роботи буде залежати від правильної організації праці студента, від самостійності студента при її виконанні, мотивації до її виконання, виконання завдання не за шаблоном, а з проявом оригінальності судження, логічного умовивіду. Основним засобом для виконання цього завдання є робота з науковою літературою, конспектами, участю в науково-дослідній роботі студентів. Самостійна робота полягає у систематизації знань, формуванні цілісного, системного бачення проблем корекційно-реабілітаційної роботи; узагальненні знань, форм і методів роботи відповідно до їх логіко-змістовного викладення в процесі навчального курсу.

Для опанування змістом навчальної дисципліни “Етнопсихологія” студент повинен бути націлений на засвоєння мети, завдань, змісту, принципів, функцій, засобів та технологій навчання та виховання, побудови навчального процесу. Основним способом набуття знань завжди була самостійна робота з книгою, конспектом. За умов активного розвитку електронної техніки у студентів з’явилась можливість активно користуватись Internet – ресурсом.

Вивчення дисципліни слід розпочати з детального ознайомлення з програмою курсу:

- переліком тем, які необхідно засвоїти,
- списку рекомендованої літератури,
- списку питань для самостійного вивчення, списку контрольних питань,
- завдань, які необхідно виконати письмово та які необхідно підготувати для роботи в аудиторії під час семінарсько-практичних занять,

Вивчати дисципліну, слід переходячи від теми до теми, не пропускаючи матеріалу та не забігаючи наперед, оскільки подача матеріалу обумовлена внутрішньою логікою науки: від простого до складного. Після вивчення списку рекомендованої до теми літератури, слід самостійно відповісти на запропоновані питання для самоконтролю, засвоїти понятійний матеріал теми. В процесі засвоєння матеріалу за кожною темою слід виконати усні та письмові завдання. При підготовці наукового повідомлення, реферату, науково-дослідного завдання необхідно висловити свою позицію з обраного питання.

Виконання навчального завдання будь-якого рівня складності потребує необхідності формування чіткого уявлення про складність та багатоаспектність питання чи теми дослідження. Для цього слід правильно працювати з різними джерелами, до яких відносяться:

- підручники, навчальні посібники,
- монографії та наукові збірники,
- періодичні видання,

- інформаційно-довідникові видання,
- нормативно-правові документи.

Засвоєння навчальної дисципліни студентів денної форми навчання відбувається за допомогою різних форм організації освітнього процесу: лекцій, семінарсько-практичних занять, роботи з літературою, написання контрольних робіт, рефератів.

У вищому навчальному закладі найбільш суттєвою формою передачі певного об'єму знань з дисципліни є академічна лекція. Сучасна лекція ґрунтується на активній взаємодії викладача та студента, на якій висвітлюються сутність проблематики, робиться акцент на головному. Вона повинна задовольнити запити студента на активізації мислення, мотивуючого, аналізуючого, висновкового характеру. Для викладача мета лекції полягає у доведенні до студентів найбільш суттєвих сторін проблеми, що розглядається у логіко-змістовній структурі курсу. Викладач активізує участь студентів у різних формах її проведення: лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розглядом конкретних ситуацій

Практичні поради до оформлення конспекту лекції:

- записувати тільки суттєве, ключовими словами;
- логічно пов'язувати матеріал, ілюструючи його прикладами, малюнками;
- повністю заповнювати таблиці, графіки, статистичні відомості;
- виділяти найбільш важливі положення, смислові блоки і думки;
- виділяти питання, які потребують додаткового висвітлення під час семінарів і практичних занять.

До кожної з тем додається список літератури, який допомагає самостійно підготуватись до семінарсько-практичних занять.

Семінар передбачає активну, самостійну участь студентів для подальшого засвоєння, закріплення, уточнення теоретичних знань, що отримані на лекції, або під час опрацювання рекомендованої літератури. Різні форми проведення семінару (дискусії, диспути, круглі столи, нарада, конференції) дають можливість студенту винести на обговорення проблемне судження з питань теми та набути здатності самостійно оперувати теоретичними положеннями, поняттями; прикладами з практичних джерел, набути досвід викладення і відстоювання своєї позиції, підходу для здійснення практичної роботи.

Практичні поради до участі в семінарі:

- чітко усвідомити мету і питання семінару;
- розібрати конспект лекції, ознайомитись з рекомендованою літературою;
- підготувати відповіді на питання семінарського заняття;
- виділити питання, які потребують додаткового роз'яснення;
- зробити виписки, посилення з рекомендованої літератури, які знадобляться для аргументації своєї позиції;
- організуватись на активну участь у семінарі.

Практичне заняття передбачає перехід отриманих теоретичних знань, інтелектуальних здібностей у конкретні практичні навички і вміння. Практичні заняття зорієнтовані на відпрацювання практичних професійних якостей в формі завдань, вправ.

Практичні поради:

- чітко розуміти мету практичного заняття;
- пов'язувати практичне заняття з теорією;
- самостійно опрацювати літературні джерела.

До кожної з тем додається список літератури, який допомагає самостійно підготуватись до практичних занять.

Практичні заняття передбачають активну, самостійну участь студентів для подальшого засвоєння, закріплення, уточнення теоретичних знань, що отримані на лекції, або під час опрацювання рекомендованої літератури в прикладну сферу. Різні форми практичних занять дають можливість студентам винести на обговорення проблемне

судження з теми та набути здатності самостійно оперувати теоретичними положеннями, поняттями; прикладами з практичних джерел, набути досвід відстоювання власної думки.

Методичні рекомендації з роботи з навчально-науковою літературою

Основним джерелом навчальної інформації є навчально-методична література, робота з якою є однією складовою самостійної роботи студентів, що забезпечує якісне засвоєння навчального матеріалу та створює підґрунтя для майбутньої професійної діяльності.

Підручник - основний вид навчальної літератури, в якому матеріал з курсу систематизовано та викладено на доступній для розуміння студентом мові.

Основними відмінностями підручника від іншої навчальної літератури є:

- подача матеріалу з курсу в зжатою вигляді, з аналізом відповідних дефініцій;
- виклад матеріалу подається в строго та логічно побудованій системі, в їх суттєвих взаємозв'язках, в їх взаємоузгодженості, де широкі поняття та категорії включають в себе менші – конкретні та слугують модологічною основою для позначення ними предметів та явищ.

- не вичерпує розкриття всього наукового змісту навчального підручника, а позначає основу, користуючись якою можна далі вивчати основу, щоб глибше та ширше в ній орієнтуватись в предметі вивчення.

Слід пам'ятати, що підручник виконує ряд функцій: орієнтувальну (орієнтація студента в системі знань, умінь, навичок, які мають бути засвоєні студентами відповідно до програми дисципліни; орієнтує в проблематиці навчального предмету, підручник поглиблює та уточнює отримані студентом на лекціях знання, стимулює до пошуку додаткової наукової інформації).

Вивчення навчального матеріалу за різними джерелами наукової інформації сприяє глибокому професійному засвоєнню предмета та підвищує ефективність підготовки до семінарсько-практичного заняття, до МКР, до заліку чи екзамену. Основною рекомендацією для ефективної роботи з навчально-методичною і науковою літературою прочитання матеріалу мінімум двічі, та складання тез прочитаного матеріалу.

Тези можуть носити простий чи розгорнутий характер. Прості тези – короткий, стислий виклад поданого матеріалу, а розгорнуті передбачають деталізацію окремих положень теми.

Методичні рекомендації щодо складання тез:

- ознайомлення зі змістом матеріалу (статті, параграфу, підручника, Інтернет-ресурсу тощо);

- складання плану тексту;

- формулювання сутності кожного пункту плану;

- відстеження логіки авторських суджень (вказіть автора та джерело).

Важливим елементом для закріплення знань є опрацювання першоджерел та огляд основної та додаткової літератури, які сприяють опануванню основних понять, вітчизняного і закордонного впливу на негативні явища в традиціях демократичних підходів.

Конспект першоджерел та ведення тезаурусу дає можливість перевірити поточну готовність студента протягом семестру.

Конспектування першоджерел: - етап самостійної роботи, якому передують глибоке і вдумливе читання наукової літератури. Конспектування – короткий і ясний виклад основних ідей і положень, які представлені автором. В ході роботи студент має

«переробити» текст, виділити з нього найбільш суттєве, не втрачаючи логіки і послідовності викладу.

Просто читання наукової літератури не є достатнім для засвоєння знань, студент, насамперед, має прочитати необхідний матеріал, обдумати його та записати обдумане, тільки за цієї умови знання стануть особистим надбанням студента. Приступаючи до роботи з книжкою слід спочатку ознайомитись з матеріалом в цілому шляхом читання-перегляду необхідного матеріалу, це дозволить скласти уяву про матеріал в цілому. Після уважного вивчення матеріалу за розділами чи параграфами перейти до вивчення необхідно обраного матеріалу, користуючись певними мисленевими прийомами: виділення змістовних опорних пунктів, антиципації, конспектування.

Конспектування першоджерел вимагає від студентів відповідної теоретичної підготовки, відповідного рівня знань та творчості, розвитку особистісних якостей. Слід пам'ятати, що існує три види конспектів: **текстуальний, вільний і об'єднаний**.

Текстуальний конспект – виписки в зошит, при конспектуванні слід робити записи зі незначними відхиленнями від тексту оригіналу. Студент зберігає без змін авторський текст і послідовність викладу, основне правило, якого слід дотримуватись - правильно визначати основні змістовні, суттєві ідеї, висунуті автором. Виписки в текстуальному конспекті носять вибіркового характеру.

Вільний конспект - при цьому виді конспектування текст першоджерела перероблюється на власний розсуд, може перегруповуватись і викладатись власними словами. Цей вид конспекту – показник творчого підходу і розуміння змісту першоджерела.

Об'єднаний конспект – готується за різними джерелами, статтями, документами, підручниками з метою пошуку відповіді на поставлені питання. В цьому виді конспектування узагальнюється зміст ряду близьких за тематикою і змістом джерел в певній послідовності, за основу береться те джерело, в якому найбільш повно розкрито необхідне питання.

У всіх видах конспектування слід розкрити та виписати основні ідеї, положення автора, пов'язуючи їх з власними думками та коментарем, дотримуючись певної послідовності: висунування тезисів, обґрунтування значення, доведення висунутих тезисів за допомогою аргументів, цитування тексту - дослівне виписування найбільш важливих висновків та ідей, дотримуючись авторського тексту, точно його передаючи з вказівкою в дужках джерела і сторінки (наприклад: [21, 104-105]). Конспект потребує дотримання правил його зовнішнього оформлення. Конспектування слід проводити в окремому зошиті з великими полями для зауважень.

Зразок оформлення

Конспект першоджерел

Назва роботи, яку конспектують _____

Основні ідеї	Цитати	Сторінки

Реферування (реферат) - припускається короткий письмовий виклад змісту однієї чи декількох публікацій за обраною студентом темою. Це найбільш розповсюджена форма науково-навчальної роботи студентів. В рефераті представляється в чіткій локанічній формі у вигляді монореферату (передача змісту однієї статті, книги) та оглядового реферату (підсумок декількох наукових джерел з однієї теми).

Виділяють чотири способи подачі інформації в студентських рефератах: хронологічний огляд (етапи та історію розробки проблеми), проблемний огляд (опис та аналіз основних проблем, які підіймаються в темі, аналіз основних наукових поглядів на

проблему та інше), проблемно-хронологічний огляд (характеристика проблеми та історія її вивчення), хронологічно-проблемний огляд (етапи розробки та характеристика проблеми на кожному етапі її вивчення).

Першим етапом роботи у підготовці реферату після вибору теми є підбір та вивчення літератури, наступним – є вивчення і аналіз матеріалу, який прочитаний і вивчений, законспектований в спеціальному зошиті чи на окремих листах, де вказано ПІБ автора, і вихідні дані видання, сторінки. Логічним продовженням є складання плану з виділенням основних питань теми, послідовність її викладу: у вступі подається короткий аналіз літератури за обраною темою, в основній – подається зміст теми, висновки мають бути чіткими і короткими.

Реферат має бути відповідним чином оформлений. На титульній сторінці вказується назва навчального закладу, кафедра психології і педагогіки та тема реферату, прізвище автора і науковий керівник, рік і місто підготовки реферату. На першій сторінці подається план, порядок який позначається цифрами. Сторінки мають бути пронумеровані і мати поля.

Реферат, стаття повинні містити обов'язкові структурні елементи:

- ◆ анотацію;
- ◆ вступ;
- ◆ огляд літератури;
- ◆ формування позиції автора та наукових гіпотез;
- ◆ емпіричний аналіз;
- ◆ висновки;
- ◆ перелік літературних посилань;
- ◆ додатки.

Обсяг 7-15 сторінок. Графічні матеріали, таблиці подаються на окремому аркуші, мають обов'язкову нумерацію, підпис. Список літератури подається в кінці.

Доповідь має відображати основний зміст реферату простою мовою. Будь-яка теза чи положення має бути теоретично доведено та підкріплено відповідними аргументами, матеріалами з авторських джерел, статистичними даними, фактами, які доводять правильність тези.

Доповідь — є обов'язковим елементом захисту поданої на перевірку наукової роботи студента реферату чи статті. Структурними компонентами побудови доповіді є:

- ◆ *вступ*, у якому визначено актуальність запропонованої проблематики;
- ◆ *основна частина* у якій стисло розкривається провідна ідея, її теоретичне та практичне обґрунтування та авторська інтерпретація проблеми;
- ◆ *висновки* та рекомендації щодо подальшого вирішення проблеми.

Доповідь готується у письмовій формі обсягом 3-5 сторінок і розрахована до 10 хв. виступу.

Стаття є одним із видів самостійної навчальної роботи студентів. Мета такого виду роботи полягає в формуванні аналітичної здатності студентів. Логіка викладу матеріалу за обраною тематикою є наступною: *вступ*, де коротко подається інформація про актуальність обраної теми, її мета; *основний зміст*, в якому викладаються основні положення, які студент намагається викласти; *висновки*, де узагальнено основний зміст статті, реферату.

Для успішного засвоєння навчального матеріалу з курсу протягом семестру студенту необхідно виконати ряд теоретичних та практичних завдань, поданої до кожної теми. Для цього в посібнику подано завдання, спрямовані на з'ясування глибини розуміння і ступеня засвоєння студентами теоретичного матеріалу, психологічних термінів і понять; завдання дослідницького характеру; психологічні задачі, розв'язування яких потребує психологічного мислення. Виконання завдань вимагає від студента попереднього самостійного опрацювання теоретичного матеріалу за рекомендованою літературою. Для самостійної роботи пропонуються різні за складністю та за видами завдання.

Індивідуальне творче завдання (схеми, таблиці, план роботи, бібліографія, навчально-дослідне завдання) передбачає відстеження рівня засвоєння курсу загалом студентом, а також, окрім власне контролю, формування навичок творчого оперування засвоєним матеріалом. Метою цієї форми роботи є поглиблення знань та формування сфери наукової зацікавленості студентів.

В результаті виконання індивідуального завдання студент має показати володіння основними вміннями вести навчально-дослідницьку діяльність та продемонструвати вміння:

- користуватись бібліографічними показниками з педагогічної психології, загальної та загальної педагогіки, психології, соціології та інше;
- здійснювати самостійний підбір та критичний аналіз наукової літератури, статистичного та фактичного матеріалу;
- грамотно здійснювати виклад питання, яке досліджується;
- виконувати дослідно-емпіричну роботу, фіксувати результати завдання, аналізувати, інтерпретувати його,
- розробляти інструментарій психолого-педагогічного дослідження (анкету, програму, робочий план);
- грамотно оформити завдання.

Лабораторна робота передбачає вивчення індивідуальних особливостей, формування практичних вмінь та професійної компетенцій і сприяє більш глибокому, усвідомленому оволодінню психологічними знанням.

Анотування літератури – перераховування основних питань, які розглядаються в роботі.

Ключові питання теми є формою контролю, що дозволяє перевірити якість засвоєння студентом ключових термінів та понять дисципліни.

Доповіді з питань семінарсько-практичного завдання мають бути доповнені презентаціями, виконаними з використанням мультимедійних засобів: слайдів, схем, діаграм, відеоматеріалів, фотографій та інших.

Критерії оцінки презентацій:

- змістовність;
- логічність;
- структурність представленого матеріалу;
- відповідність темі;
- інформативність таблиць, схем;
- естетичність оформлення.

Науково-дослідна робота з курсу – процес пізнання нового соціально-психологічного явища та розкриття закономірностей змін об'єкта, який вивчається в залежності до впливу різних чинників для практичного їх використання. НДР студента визначається як інтелектуальна діяльність, яка спрямована на набуття нових і застосування вже набутих студентом знань, для вирішення теоретичних і практичних проблем, спрямована на підвищення інтелектуальної активності особистості, розвитку наукового мислення, формування професійно важливих якостей та розвитку творчих здібностей. Наукові завдання класифікуються за методами вирішення поставлених задач, сфері використання отриманих результатів та іншими чинниками, можуть теоретичними, теоретико-експериментальні та експериментальні. Формами представлення отриманих результатів є: повідомлення, доповіді, есе, огляд наукової літератури за обраною темою, звіти з обраної теми, в яких відображено значущість проблеми і її актуальність, цілі, завдання та шляхи їх розв'язання. Для набуття досвіду колективної дослідницької практики таку роботу можна виконувати в міні-бригадах. Робота виконується за зразком

курсів робіт. Для теоретичного обґрунтування вибору теми науково-дослідного проекту слід проаналізувати статі в яких висвітлюються аналогічні чи дотичні питання. способствує формуванню

Особливу увагу слід приділити перевірці роботи на академічний плагіат. Зробити це можна на безкоштовних Інтернет-ресурсах за адресою:

- 1) **Advego Plagiatus** <http://advego.ru/plagiatus/>
- 2) **Etxt Antiplagiat** <http://www.etxt.ru/antiplagiat/>
- 3) **ANTIPLAGIAT** <http://www.antiplagiat.ru/>
- 4) **CONTENT-WATCH** <http://www.content-watch.ru/text/>
- 3) **TEXT.RU** <http://text.ru>
- 5) **StrikePlagiarism.com** – антиплагіатна інтернет-система, яка автоматично перевіряє оригінальність тексту. У системи простий і зручний для користування інтерфейс. Документи можна завантажувати в систему в багатьох популярних форматах (DOC, ODT, TXT, PDF), відсутні обмеження на обсяг документу. Текст порівнюється з ресурсами інтернету та базою даних системи.

6) **PR-CY.ru**

7) **PlagiarismCheck**

10 сервісів для перевірки англійських першоджерел на плагіат

1. <http://www.plagtracker.com/>
2. <http://www.scanmyessay.com/>
3. <http://www.plagscan.com/seesources/analyse.php>
4. <http://plagiarismdetector.net/>
5. <http://sourceforge.net/projects/antiplagiarismc/>
6. <http://www.duplichecker.com/>
7. <http://www.paperrater.com/>
8. <http://plagiarisma.net/>
9. <http://www.plagiarismchecker.com/help-teachers.php>
10. <http://www.plagium.com/>

Нижче подано зразок оформлення науково-дослідного проекту.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ПРОЕКТ З КУРСУ

Напрямок: Особливості проведення профконсультування для старшокласників

Тема:

Учасники:

Термін проекту:

Зміст проекту

Проблема:

Актуальність дослідження.

Мета проекту:

Література:

Опис методів.

Календарний план проекту.

1. Підготовчий етап
2. Проведення проекту
3. Оцінка психологічної роботи.

Фінансове забезпечення.

Отримані результати та критерії оцінки успішності проекту

ОПИС МОЖЛИВОСТЕЙ ВИВЧЕННЯ КУРСУ СТУДЕНТАМИ З ООП ТА ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Навчання осіб з ООП з курсу «Етнопсихологія» здійснюється з урахування їх психологічного розвитку, індивідуальних можливостей та стану здоров'я.

За необхідністю навчання студентів з інвалідністю та осіб з ОПФМ аудиторні заняття можуть доповнюватись вивченням повнотекстових лекцій, презентацій, відео- та аудіоматеріалів.

Індивідуальні завдання добираються в адаптованих до обмежень здоров'я формах (письмово чи усно, у формі презентацій). Вибір методів навчання залежить від мобільності студента та їх доступності для студентів з інвалідністю чи ОПМ до виконання.

Викладач має ознайомитись з психолого-фізіологічними особливостями студента з ООП, індивідуальними програмами реабілітації. При необхідності здійснюється додаткове обговорення реалізації програми з асистентом студента, тьютором, психологом та іншими фахівцями долучених до освітнього процесу.

Відповідно до методичних рекомендацій МОН при вивченні дисципліни використовуються соціально-активні, рефлексивні методи навчання, технології соціокультурної реабілітації, які дозволять розвинути міжособистісні стосунки з іншими студентами в групі. Добір і розробка навчальних матеріалів відбувається з урахуванням надання матеріалу в різних формах: аудіальній, візуальній. Засвоєння курсу студентами з ООП здійснюється з використанням технічних засобів навчання.

Формами проведення атестації для студентів з інвалідністю проводиться відповідно до індивідуальних особливостей у доступній формі:

- В друкованій або електронній формі (для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату) та зі збільшеним контрастним шрифтом – для осіб з вадами зору, мови, чи слуху;
- методом читання асистентом завдання вголос (для осіб з вадами зору),

Студентам з інвалідністю збільшується час на підготовку відповідей на контрольні питання та в доступній для них формі:

- письмово на папері або набором відповіді на ПК (для осіб з вадами слуху чи мови);
- вибором відповіді з запропонованих варіантів та з використанням послуг асистента (для осіб з порушенням опорно-рухового апарату);
- усно (для осіб з порушеннями зору, опорно-рухового апарату).

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗАСВОЄННЯ КУРСУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Вивчення курсу «Етнопсихологія» передбачає контроль: виявлення, вимірювання і оцінювання знань, умінь студентів. Основною дидактичною функцією контролю знань є забезпечення зворотного зв'язку між викладачем і студентом, отримання педагогом об'єктивної інформації про ступінь засвоєння навчального матеріалу, своєчасне виявлення недоліків і прогалин в знаннях.

Контроль має на меті визначити не тільки рівень і якість науковості студентів, але і об'єму його навчальної праці. Окрім того, виконання контрольних завдань формує у студентів уміння і навички використання теоретичних положень для аналізу і оцінювання психологічних явищ, педагогічних ситуацій, конкретних фактів психологічної діяльності.

Навчальною програмою вивчення дисципліни передбачено самостійне опрацювання студентами значної кількості учбового матеріалу, а тому урізноманітнено форми контролю за виконанням учбової програми.

Проміжний контроль не має формальних обмежень. Він здійснюється за задумом викладача. В якості форми такого контролю можна використовувати:

- оперативний контроль під час викладу лекційного матеріалу – за 5 хв. до закінчення лекції викладач задає студентам 2-3 питання. Зауваження до відповідей викладач робить на наступному занятті,
- бліцконтроль – за 5 хв. до закінчення лекції пропонується на окремому папері записати слова, які студенти запам'ятали з теми. На наступному занятті проводиться аналіз отриманих результатів,
- контрольні завдання з письмовим звітом – завдання на порівняння, перерахування, складання чи заповнення таблиць. Форма контролю – групова;
- виконання творчих завдань,
- реферування та конспектування першоджерел.

Поточний контроль за темою припускає індивідуальний вибіркового контролю за рівнем знань та бліц-опитування на початку наступної лекції. Метою поточного контролю за темою є відстеження рівня засвоєння знань окремої теми певним студентом, а також, окрім власне контролю, формування навичок творчого оперування засвоєним матеріалом.

Перед початком лекції студенти відповідають на питання у вигляді тесту (3-4 питання). Протягом семестру проводиться облік поточної успішності студентів.

Поточний модульний контроль є обов'язковим структурним компонентом учбового процесу та здійснюється у формі модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль – перевірка кінцевого результату навчальної роботи студента. Проводиться у формі заліку після вивчення відповідного модуля та дисципліни в цілому. Проведення підсумкового контролю і отримання позитивної оцінки включає: а) оцінку проміжної атестації, б) оцінку відвідуваності занять і активність в аудиторії; в) оцінку виконання лабораторних, творчих робіт; г) результати модульного контролю.

Форми підсумкового контролю:

1. традиційна: питання - відповідь (індивідуально, усно чи письмово)
2. колоквиум. *Колоквиум* передбачає контроль за певною темою (чи темами), що винесено на високий рівень самостійного опрацювання. Його метою є відстеження рівня засвоєння знань окремої теми (чи тем) кожним студентом.
3. опитування-інтерв'ю за тезаурусом чи питанням, які передбачають короткі відповіді. Опитування проводиться в присутності всієї групи усно або письмово.
4. мозковий штурм (групова форма роботи) – група поділяється на підгрупи по 3-4 особи. Кожній групі дається карточка з 3-4 питань проблемного характеру. Пропонується обговорити питання, спираючись на вивчений матеріал. Контроль завершується бесідою групи з викладачем, під час якої уточнюється правильність відповідей і якість засвоєння знань кожним студентом.
5. залік за програмою курсу.

Основною умовою допуску до заліку є виконання студентом навчального плану, визначеного програмою курсу. У разі відсутності студента на аудиторному занятті, він має відпрацювати його в зазначений термін. У випадку невиконання студентом усіх видів робіт, передбачених робочою програмою дисципліни, постає питання про недопуск такого студента до заліку.

Процедура відпрацювання: студент зобов'язаний в назначений викладачем термін подати на оцінювання план-схему відповідей на всі питання пропущеного заняття, скласти кросворд за основними термінами (12-15 термінів) заняття у письмовому від руки форматі.

ЗМІСТ КУРСУ

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Модуль 1.

Змістовний модуль 1. Основні положення етнопсихології.

Тема 1. Предмет, завдання та методи етнологічної психології.

Лекція (2 год.)

Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань. Предмет етнопсихології та її структура. Категоріальний апарат етнічної психології. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Основні поняття та терміни: *етнопсихологія, предмет етнопсихології, етнічний парадокс сучасності, етнос, функції етносу, властивості етносу*

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

Праця Г. Деветро „Етнопсихоаналіз”

Поняття про „модальну особистість” за Р. Липтонду, А. Інкелес, „ідеальної особистості” за Дж. Хоніманом.

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Етнопсихологія (від гр. *ethnos* - плем'я, народ) – це галузь психології, що вивчає закономірності та етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та установок, як представників конкретних етнічних спільностей, які відрізняють їх один від одного (Львовочкіна, 2002)

Етнопсихологія вивчає психологію різних народів і є міждисциплінарною галуззю психологічного знання, котра зосереджена на вивченні етнічних особливостей психіки людей, національний характер, закономірності формування та функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів та інше.

Як вважають дослідники (Пірен М., Крисько Львовочкіна А. та інші), етнопсихологія виникла на кордоні таких наук, як психологія, філософія, культурологія, етнологія, які також вивчають особливості психіки певних етносів та груп людей. А це означає що необхідно розграничити предмет дослідження етнології як науки. Предметом етнопсихології є вивчення своєрідності прояву і функціонування психіки представників різних етнічних спільностей.

Мета етнопсихології:

1. Виявлення психологічних механізмів формування позитивної етнічної та культурної ідентичності.

2. Вивчення психологічних механізмів формування етнічної толерантності.

Предметом вивчення етнопсихології є вивчення свідомості етнічних спільнот, закономірності формування, розвитку, функціонування етнічних спільнот, її соціально-психологічні риси, поведінка на розвиток етносу, міжетнічне спілкування. Найбільш точний предмет етнопсихології сформулювали А. Бороноев і В. Павленко: це соціально-психологічні риси націо-нально-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а

також соціально-психологічні процеси й особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування (Львовичкіна, 2002, с.7)

Завдання етнопсихології можна умовно поділити на теоретико-методологічні, аналітичні, практичні, прогностичні.

Теоретико-методологічні: розробка відповідно до вимог загально наукової методології і гносеології проблем об'єкту, предмету, методологічних принципів, історичного розвитку, категоріального апарату, структури і взаємозв'язку етнопсихології з суміжними науками та створення соціально-психологічної методики дослідження проблем національно-психологічних особливостей людей.

Аналітичні: вивчення специфіки національної психики: мотиваційної сфери та перебігу вольових процесів; характеристик пізнавальної діяльності; закономірностей перебігу і змісту емоційного життя (національних почуттів) та комунікативної сфери, дослідження національно-диференційованих характеристик інтелектуальної активності, психічних пізнавальних процесів людей конкретної національності, своєрідних форм спілкування та соціальної взаємодії, закономірностей розвитку, моральних почуттів, їх змісту, емоцій, поведінки в нестандартних ситуаціях та вияв відмінностей у національних та психологічних рисах, осмислення та узагальнення даних про факти та джерела формування національно-психологічних особливостей; порівняльне вивчення етнопсихологічних особливостей різних народів.

Прогностичні: вироблення обґрунтованих думок та ідей про динаміку впливу етнічної свідомості, на психологічні особливості людей, вивчення специфіки психології різних націй і народностей, умов та специфіку міжетнічних стосунків, роботи з певними етнічними групами та прогнозування розвитку різних соціальних процесів.

Практичні: розробка та впровадження рекомендацій в практику психолога знань етнопсихології, що дозволить підвищити ефективність різних видів психологічної діяльності.

Завдання етнопсихології за Лацарусом і Штейнталем:

- 1) пізнання психологічної сутності народного духу,
- 2) відкриття законів, за якими здійснюється внутрішня діяльність когного народу у різних галузях життя суспільства: науці, мистецтві, соціальному житті,
- 3) виявлення основних причин виникнення, розвитку, знищення особливостей будь-якого народу.

Структура етнопсихології:

- спеціальна етнопсихологія,
- Порівняльно-культурна (крос-культурна) психологія,
- Психологія міжетнічних стосунків.
- Загальна етнопсихологія,
- Прикладна етнопсихологія,
- Психологічна етнопсихологія

Методологічні принципи етнопсихології (за В.Крисько):

- принцип соціальної, етнічної та культурно-психологічної комплексності та нерозривності;
- принцип етнопсихологічної причинності та впливу;
- принцип єдності психологічних явищ, середовища та активності членів суспільства;
- принцип етнопсихологічної (культурної) системності;
- принцип культурно-психологічного розвитку; принцип етнокультурної об'єктивності (Крисько В.Г., 2017).

Напрями розвитку досліджень в сучасній етнопсихології:

- Порівняльні дослідження особливостей психофізіології етносів,
- Культурологічні дослідження,
- Етнічні особливості соціалізації дітей,

- Дослідження етнічної свідомості та самосвідомості.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка міжнародного спілкування, історія, філософія, культурна антропологія, психологія

Загальноживаними категоріями в етнопсихології виступають поняття: етнос, психологічний склад нації, національний характер, національна психологія, душа народу.

Методи дослідження в етнопсихології: спостереження, бесіда, експеримент, тестування, аналіз продуктів діяльності, опитування, соціометрія, контент-аналіз, біографічний метод.

Етнос – це історично складена на певній території стійка сукупність людей, які мають спільні відносно стійкі особливості мови, культури і психіки, а також об'єднані усвідомленням своєї єдності та відмінності від інших (Ю.В. Бромлей).

Етнос - система, яка активно розвивається в історичному часі, має свій початок і кінець, універсальним критерієм, що дозволяє визначити відмінності між етносами є стереотипи поведінки, які передаються через механізм сигнальної спадковості шляхом наслідування, поведінкові стереотипи одночасно виступають і як адаптивні навички, а системні зв'язки в етносі підтримуються розумінням відчуття «чужого».

Л. Гумільов поняття «етнос» визначає як природне явище, в якому певний колектив, група людей (динамічна система), протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам в системі («ми» і «не ми»), який має свою специфічну культуру і оригінальний стереотип поведінки, що формується або засвоюється в процесі культурної соціалізації.

С. Арутюнов, Н.Чебоксаров, розглядаючи етнос в рамках інформаційно-когнітивного підходу, визначили, що етнос- це просторово обмежені «згустки» специфічної культурної інформації, а спілкування між певними етносами є обмін цією інформацією. Головною ознакою є не люди як носії цієї інформації, а сама інформація, її зміст, специфічність, яка може обмінюватись на іншу інформацію в міжетнічному контакті – процес інформаційного обміну.

Крисько В.Г. в статті «Парадигми етнічної психології» пропонує наступне визначення поняття «парадигма — це сукупність уявлень та поглядів, які отримали вираження у формі суспільно визнаної науковим товариством позиції та принципів у рішенні найбільш спільних задач та проблем тієї чи іншої галузі науки».

Перша парадигма: описова, яка почала формуватись в кінці XIX століття в Європі і в США на основі робіт М. Лацаруса, Г. Штейнталя, В. Вундта и З. Фрейда, в Російській імперії – це роботи Н. Надеждіна та К. Кавеліна. Предметом в рамках цієї парадигми стало національно-соціально-психологічні особливості психіки певного людського етносу. На сучасному етапі розвитку етнопсихології в цій парадигмі є важливим вивчення національно-психологічних особливостей засобами використання спеціальних тестів на основі яких виявляються індивідуально-особистісні та соціально-психологічні характеристики представників певних етнічних груп: прояв їх чуттєвої сфери, інтелектуально-пізнавальної, вольової активності, характеру групової взаємодії, спілкування.

Друга парадигма - культурно-історична - розвивалась в середині 40-х років XX століття. Її авторами стали Ф.Боас, М.Мід, Р.Лінтон та інші. Ця парадигма дає можливість прослідити «специфіку розвитку явищ, що вивчаються в її межах в трьох методичних підходах».

Етнічним парадоксом прийнято називати явище етнічного відродження та збереження етнічної самобутності, побутової культури, етнічної ідентифікації на протигагу явищу зростання уніфікації, однаковості в духовному розвитку та матеріальності культур.

Питання для повторення:

1. Опишіть парадигми етнопсихології за В. Крисько
2. Які завдання етнопсихології на сучасному етапі

Список літератури:

Базова:

1. Данилюк, Іван Етнокультурна психологія: історія та сучасність : монограф. / Іван Данилюк, Антон Курапов, Ілля Ягіяєв. – Київ : АртЕк, 2019. – 432 с.
2. Львовичкіна, А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. /А.Львовичкіна — К.: МАУП, 2002. — 144 с. — Бібліогр.: с. 139–140
3. Пірен М.І. Основи етнопсихології. / Марія Іванівна Пірен – К.,1998, - 464 с.

Додаткова

4. Абдулатипов Р.Г. Природа и парадоксы национального «Я». / Абдулатипов Р.Г – М.: Мысль, 1991. – 169 с.
5. Гачев Э.Д. Национальные образцы мира. / Гачев Э.Д. – М.: Сов. Писатель, 1988. – 448 с.
6. Дробижева Л.М. и др. Некоторые проблемы этнопсихологических исследований / Дробижева Л.М., Кузнецов И.М., Кцоева Г.У. // Психол. журнал – 1988. – Т. 9. - № 3. – с. 26 – 34.
7. Козлов В.И. О некоторых методологических проблемах изучения этнической психологии / Козлов В.И // Сов. Этнография. – 1983. - № 3. – с. 17 – 26.
8. Крысько В.Г. Социальная психология / В.Г. Крысько. — 4-е изд-е. — М.: Юрайт, 2017. — 553 с., С. 282-285
9. Крысько В.Г. Парадигмы этнической психологии / Крысько В.Г // Международный научно-исследовательский журнал / Психологические науки / Выпуск №5(71). 2018. – С. 164-167 Режим доступа: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2018.71.018>
10. Платонов Ю.П., Почебут Л.Г. Этническая социальная психология. / Платонов Ю.П., Почебут Л.Г. – СПб.: СПбГУ, 1993. – с. 14 – 26.
11. Сусоколов А.А. Структурные факторы самоорганизации этноса // Расы и народы. – М.: Наука, 1990. – Вып. 20. – с. 5 – 39.
12. Этническая психология: Этнические процессы и образ жизни людей. – М.: УДН, 1984. – 76с

Тема 2. Історія розвитку етнопсихологічних знань. Становлення та розвиток вітчизняної етнопсихології.

Лекція (2 год.)

Перші етнопсихологічні дослідження. Етнопсихологічні ідеї в європейській науці. Психологічний напрям в американській етнології. Вивчення українського етносу за писемними пам'ятками Київської Русі. Українське народознавство та етнопсихологічні концепції В.Соловйова, М.Бердяєва. Етнопсихологічні дослідження в роботах українських філософів та істориків: П.Куліша, М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького, П.Чубинського, В.Антоновича, М.Драгоманова.

Основні поняття та терміни: історія етнопсихології, етнічна культура, український народний епос

Питання для самостійного опрацювання

Основні етапи становлення етнопсихології як науки. Гіппократ, Страбон, Платон, Теофраст, Ксенофонт, Ш. Монтеск'є, Д. Юм, К. Гельвецій, І. Гердер, І. Кант, Г. Штейнталь, М. Лацарус „Етнічна психологія та мовознавство”, Вундт В., Чернишевський М., Белінський В., Добролюбов М., Данилевський Н. „Росія та Європа” Костомаров М., Губинський П., Філарет, Потєбня О., Овсяніко-Куликовський Д.

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Перші дослідження відмінностей між народами були відмічені в роботах мислителів Стародавнього світу Гіппократа, Платона, Теофраста, Ксенофонта, зокрема, були здійснені спроби вивчення впливу ряду чинників, таких як побут, культура, характер, географія, клімат, політику держави на формування народної самобутності. Геродот, подорожуючи, вивчав життя інших народів, порівнював їх між собою, пояснював відмінності умовами життя та впливом середовища.

Середина XVIII та перша половина XIX ст. в галузі етнопсихології стала новим етапом у розвитку цієї науки. На це в особливий спосіб повпливали роботи філософів Г.Гегеля, І. Кант, Ш. Монтеск'є та інші, а вже їх наукові погляди побуджувались особливостями соціально-економічного життя певних країн. Гегель і І.Кант одні з перших в своїх роботах вводять такі терміни як «нація», «народ», «національний характер», а Ш.Монтеск'є визначив вплив кліматичних умов на формування національного характеру певного народу та виділив спільне та відмінне кожного народу.

Значної уваги заслуговують роботи І.Канта, в яких зазначено, що кожен народ має свій характер, який проявляється у ставленні до інших народів, гордість за свою державу та суспільну свободу, а основу характеру закладено генетично., а для цього автор дослідів та порівняв характери європейських народів, виділяючи позитивні і негативні риси.

Згодом в філософських роботах з'являється термін «дух народу». Так І. Гердер (1744-1803 р.н.) відносив до ознак народу мову, забобони, музику, підкреслюючи залежність психічних компонентів від клімату, ландшафту та образу життя і виховання, історії держави. Роком народження етнопсихології прийнято вважати 1859 рік, з виходом статті «Думки про народну психологію», в якій її автори – Штейнталь й Лацарус, дали визначення поняттю «народний дух», активізується видання журналів «Журнал порівняльних досліджень мови», «Етнічна психологія та мовознавство». Автори вважали, що саме в цей період виникла необхідність досліджувати особливості розвитку людських спільнот, закони людської душі, релігійні, політичні, соціально-економічні умови, в яких вони живуть.

На початку XX ст. В.Вундт видає знамену «Психологію народів» (1912), де виділяє фактори впливу на самобутність народів: релігію, міфологію, культуру, мистецтво. Г.Лебон - працю "Психологія народів і мас", акцентуючи уваги на «народній душі».

Вивчення етносу відбувалось і в царській Росії, інтерес до вивчення різних етносів, які проживали на території Російської імперії зумовлювався не тільки багатонаціональністю, а й тим, що країна займала величезні території з різним географічним розташуванням та різним кліматом. *Н.Надеждин* (1804-1856 р.н.), запропонував термін психічна етнографія, яка мала вивчати духовну сторону життя, розумові та моральні здібності, волю та характер, для вивчення яких необхідно вивчати усну творчість.

Питаннями етносу переймалися В. Белінський, М.Добролюбов, М. Чернишевський, в творах яких підіймалися питання стереотипних уявлень про народи, про соціально-політичний характер і настрої націй та окремих народностей, особлива увага приділялась розвитку руського народу. Не залишились осторонь від вивчення питань етносу і українські дослідники М.Драгомаров, В.Гнатюк, М.Грушевський. Так, М. Костомаров, порівнюючи два словянські народи, звернув увагу на вплив географічного та положення та історико-соціальних обставин на національний характер. Слід зазначити також роботи О. Потебні, який дав детальну характеристику українського народу і запропонував власну стратегію дослідження в етнопсихології: національний характер певного етносу, його мову. А в праці Д. Овсянико-Куликовського "Психологія національності" визначаються

механізми та засоби формування психологічної своєрідності націй, розуриває особливості мислення певної нації.

В післяреволюційний час, зокрема 1920, 1927 рр. в Москві починає функціонувати кабінет етнічної психології при Московському університеті, а в 1927 р. виходить книга автором якої був Г.Шпет "Вступ до етнічної психології", який вважав етнопсихологію описовою наукою, в якій знайшли подальший розвиток ідеї М. Лацаруса, В. Вундта. Г.Шпет запропонував вивчати емоційно окрашену сторону світобачення людей.

Не залишилось без уваги і вчення В.Бехтерева, автора ряду робіт з рефлексології, який дійшов висновку, що кожна нація має свій темперамент, свої риси характеру, тільки їй притаманні особливості розумової діяльності, які передаються біологічним шляхом, та залежать від суспільно-історичного розвитку та устрою держави. Цими питаннями має займатись колективна рефлексологія.

Особливу увагу у вивченні історії етнопсихології слід приділити роботам Л.Гумільова (1912-1992), який розробив унікальну концепцію походження етносів та психології народів. В цій концепції автор розкриває поняття «етнос», «етногенез». Етнос він розглядає як певне географічне явище, оскільки етнос тісно пов'язаний з певним місцем перебування і ландшафтом, природними умовами і явищами. Етногенез, на думку автора, це чотирьохфазний процес, що включає виникнення, підйом, занепад і вмирання етносу, але в процесі здійснення якого відбувається передача національно-психологічних особливостей представників конкретних національних спільнот та для більш широкого пояснення своїх думок вводить поняття пасіонарність, яку вважав наслідком активізації нервової діяльності людей, що викликається особливо важливими подіями в історії етносу, і фіксується не тільки в свідомості, але і підсвідомості. Пасіонарність як ознака може набувати популяційного та закономірного характеру етногенезу, а як соціально-психологічний феномен вона є своєрідною за своїми наслідками: вона є «заразною», як її назвав Л.Гумільов. Крива росту та падіння пасіонарності відображає загальні закономірності етногенезу: фазу піднесення, акматична фаза, інерційна фаза, фаза обскурації. Але не всі вчені розділяють погляди Л.Гумільова, оскільки автор не використовував для своїх досліджень точних методів, хоча застосування групи так званих гуманітарних методів дозволило вченому досліджувати широке коло етнічних особливостей, зіставляючи отримані дані отримані зі складних соціально-етнічних систем.

В повоєнний період особливої уваги заслуговують роботи Б.Поршнева, в яких активно підіймалось питання вивчення причин які розкривають національно-психологічні особливості людей. Автор намагався пояснити характеристики психології нації історично сформованими економічними, соціальними, культурними умовами життєдіяльності та формами праці кожної нації.

В сучасному світі етнопсихологія розвивається у трьох напрямках. Перший з яких вивчає психологічні і соціологічні особливості різних народів і народностей. В рамках цього напрямку дослідження охоплюють площину осмислення етнічних стереотипів, традицій і специфіки поведінки етносів, представників численних етногруп окремих географічних територій, національно-психологічних особливостей корінних народів різних держав. В рамках теоретико-аналітичного підходу (історики, філософи, соціологи 70-90-і рр. ХХ ст.) намагались дослідити етнопсихологічні явища, аналізуючи в основному, соціальні явища, що дозволило виробити та уточнити понятійний апарат етнічної психології як науки, хоча і не було забезпечено осмислення своєрідності розвитку психології різних народностей та етносів.

В рамках *другого* напрямку, здійснюються соціологічні і соціально-психологічні дослідження національної свідомості, специфіки взаємодії, спілкування і міжнаціональних відносин між народами. *Третій* напрям у етнічної психології спрямований на вивчення соціокультурної специфіки вербальної і невербальної поведінки і спілкування, адаптації людей до національно специфічному середовищі, етнопсихолінгвістичної проблематики, різних питань обліку її проявів в навчанні і вихованні.

З другої половини ХІХ в рамках етнопсихологічних досліджень народні традиції вивчаються з точки зору народної творчості, історії створення сім'ї та шлюбних стосунків в різних етносах, вивчаються і особливості соціальної поведінки

Існує декілька теорій походження українського народу.

1. теорія «споконвічності» - була сформульована кандським ученим українського походження Я.Пастернаком у кінці ХІХ століття. автор вважає, що історія українського народу сягає періоду трипільської культури. цю наукову думку можна простежити в роботах інших дослідників: Ю.Шрамко, Ю.Копержинський

2. теорія автохтонності (М.Грушевський) –

3. теорія «єдиної колиски»

4. теорія незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів

Питання для повторення:

1. Проаналізуйте дуалістичну теорію Ю.Бромлея.
2. Чим можна пояснити зростання етнічності в сучасному світі?

Список літератури:

Базова:

1. Данилюк, Іван. Етнокультурна психологія: історія та сучасність : моног. / Іван Данилюк, Антон Курапов, Ілля Ягієв. – Київ : АртЕк, 2019. – 432 с.
2. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач. – К., 1994.
3. Львовичкіна, А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. /А.Львовичкіна — К.: МАУП, 2002. — 144 с. — Бібліогр.: с. 139–140
4. Пірен М.І. Основи етнопсихології. / Марія Іванівна Пірен – К.,1998, - 464 с.
5. Проскурова С.В. Сучасний стан та проблеми досліджень етнопсихології українців // Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036119.pdf>
6. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию – СПб., 1996. - С. 261-372.

Додаткова

1. Белик А.А. Психологическая антропология: История и теория. – М.: ИЭА РАН, 1993.
2. Воропаєва Т.С., Іванченко С.М., Сегеда С.П., Таланчук П.М. Етнічна психологія. – К.: Вища школа, 1997. – С. 152 – 216.
3. Вунд В. Задачи и методы психологии народов // Социальная психология. Хрестоматия. М., 1999. С. 37-42.
4. Вунд В. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. М.: Институт психологии РАН; Издательство «КСП+», 1998. С. 195-308
5. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность. – К.: Вища школа, 1984. – 152 с.
6. Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991. – 211 с.
7. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
8. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. – М.: Прогресс, 1977.
9. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930. – 339 с.
10. Сумцов Н.Ф. Слобожане. – Харьков, 1918. – 240 с.
11. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
12. Толочко П.П. Давньоруська етнокультурна спільність [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Davnorus_spilnist (останній перегляд: 09.09.2019)

Тема 3. Особистість в етнічній та крос-культурній психології

Лекція (2 год.)

Поняття «етнос», основні теорії етносу (пасіонарна теорія Л. Гумільова, дуалістична теорія Ю. Бромлея, інформаційна теорія Н.Чебоксарова, системно-статистична теорія). Структура етноса. Поняття «етнічність», основні підходи до розуміння етнічності (примордіалізм, інструменталізм, конструктивізм). Соціалізація, інкультурація, енкультурація, культурна трансмісія. Механізми соціалізації. Етнічна ідентичність. Типи етноідентичності. Етнічна специфіка агентів та інститутів соціалізації. Підходи до вивчення процесу соціалізації в рамках етнопсихології. Крос-культурні дослідження особистості. Вивчення особливостей пізнавальних процесів у представників різних етносів. Лінгвістичний детермінізм та відносність. Етноспецифічні фактори виховання в різному віці. Поняття, етапи та психологічне значення обрядів вікових ініціацій в традиційних культурах.

Основні поняття та терміни: *структура етносу, етнічність, інкультурація*

Питання, що виносяться на самостійне вивчення: Умови походження та модифікації етносу. Поняття маргінальності, „піджан-мови”.

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Етнічна ідентичність – це психологічна категорія, яка дозволяє описати суб’єктивну усвідомленість своєї приналежності до конкретної етнічної групи.

Етнічність – соціологічна категорія, яка визначає етнічну приналежність за певними об’єктивними ознаками. Цей термін було введено у 1972 році американським соціологом Д. Рисменом. Згодом було виділено маркери етнічності:

- Мова, як найбільш значуща етнодиференціальна ознака;
- народні традиції та звичаї;
- специфіка культури;
- схожі риси характеру;
- спільність історичної долі та історичне минуле;
- місце проживання - територія;
- схожість рис обличчя.

В етнопсихології для пояснення природи етнічності склались декілька наукових підходів:

- примордіальний, в рамках якого стверджується, що етнічність є вродженою якістю людини – ідентифікацією за групою крові та родинним зв’язком;
- інструментальний, в рамках якого стверджувалось, що етнічність ситуативна, вона змінюється в різних обставинах;
- конструктивістський - В. Сикевич, поєднуючи ці два методи, зазначає, що етнічне в людині є первинним, але потреба у її використанні та ступінь вираженості етнічних особливостей конструюється та визначається зовнішніми - соціальними обставинами, та внутрішніми – індивідуальними установками, чинниками.

Сучасні етнопсихологи, зокрема, М. Хайслер, вказують, що етнічність сьогодні трансформувалась в інші - соціальні, політичні, економічні феномени, оскільки життя сучасної людини зумовлюється поза етнічними характеристиками – рівнем освіти, професією, рівнем доходу, рівнем освіченості та іншими. Але й етнічність не зникає без сліду, хоча й знаходиться в латентному стані та здатна за сприятливих умов проявитись в повній мірі, наприклад при етнічних конфліктах.

Етапи формування етнічної ідентичності (за Т. Г. Стефаненко):

1. На цьому етапі у первісних спільнотах з'являється усвідомлення родинних зв'язків по крові чи шлюбним стосункам. Звичай адопції: визнання чужого своїм братом, що дозволяло цій людині увійти в склад племені чи роду.

2. Другий етап – настає з усвідомленням спільності походження, сформувався ідея вертикальних родинних стосунків (міфи про походження народу, культу пращурів - про дух пращурів)

3. Третій етап – виникнення ідеї територіальної спільності, рідної землі. Виникає ідеологія родиноцентризму, при якій не дозволяється вступати в шлюб з чужого народу.

4. Четвертий етап – поява відчуття спільної історичної долі, існування історії життя пращурів.

5. П'ятий етап – розвиток етнічної ідентичності на основі виділення рідної мови, культури і народу.

Прийнято вважати, що етнічна ідентифікація формується в процесі онтогенезу. І відбувається це у вигляді формування когнітивних та емоційних уявлень про свою державу, свій народ. І як справедливо вказує Ж. Піаже відбувається це починаючи з раннього дитинства, з того часу, коли батьки читають дитині народні казки та потішки, використовують для розвитку і виховання дитини народні ігри.

Ж. Піаже вказує, що становлення етнічної ідентичності проходить у чотири етапи: на першому етапі, який настає у 6-7 років, в цей період дитина набуває перші фрагментарні і несистематизовані знання про свою етнічну приналежність. Другий етап настає, коли дитина чітко ідентифікує себе зі своїм народом, це вік молодшого школяра 8–9 років. В цей віковий період дитина може використовувати певні маркери: рідну мову, національність батьків та пращурів. Третій етап – 10–11 років, це період коли етнічна ідентичність формується через вивчення історії країни, культуру свого народу, долучитись до народних святкувань. Четвертий етап настає в активному пубертаті, коли у підлітка починає формуватись етнічна свідомість, через розширення знань і про свій народ, і про інші народи та етноси.

Прийнято вважати, що основними чинниками формування етнічної ідентичності стали: мова, культура, статус етнічної групи, ступінь участі людини в процес міжетнічної взаємодії, знання про психологічні особливості представників інших етносів. Але й в сучасному суспільстві не має абсолютно моноетнічного середовища, ми постійно знаходимось і розвиваємось в поліетнічному середовищі.

Типи етнічної ідентичності людини в полі етнічному середовищі (за Т. Стефаненко):

- моноетнічна ідентичність,
- біетнічна ідентичність,
- маргінальна етнічна ідентичність.

Етнічна ідентичність формується на тісно пов'язаних процесах: етнічної ідентифікації, міжетнічної диференціації, усвідомлення себе як члена своєї етнічної групи та свого ставлення до інших етнічних груп (Г. Солдатова).

Примордіалізм: в рамках цього підходу прийнято вважати, що етнічна приналежність людини є об'єктивною даниною, що має своє місце в суспільстві або природі. Це вказує на те, що етнічність неможливо нав'язати чи створити штучно. Кожному етносу як реально існуючій єдності людей притаманні свої ознаки та риси, які і відрізняють один етнос від іншого.

Конструктивізм: представники цієї теорії вважали, що етнос є штучним утворенням, яке виникло за рахунок діяльності людей, а ті ознаки, котрі виділяються у представників одного етносу і яких немає у іншого – етнічні маркери, що формуються на різній основі і в різних ситуаціях: фізичний облік, мова, релігія тощо.

Яскравим представником цього напрямку є В. Тишков, він дав таке визначення терміну народ як етнічної спільності – група людей, члени якої мають одну чи декілька загальних назв і спільні елементи культури, спільними міфами про походження і тим

самим, мають якби загальну історичну пам'ять, можуть асоціювати себе з певною географічною територією та демонструвати почуття групової солідарності.

Інструменталізм – як наукова теорія розглядає етнічність як інструмент, який на відміну від конструктивізму і примордіалізму, не орієнтований на пошук визначення понять етносу та етнічності. Розглядає будь яку активність і діяльність людей як в групах як діяльність етнічних еліт в боротьбі за владу та привілеї, може знаходитись в постійному латентному стані.

Виділяють такі напрями інструменталізму – елітарний інструменталізм та економічний інструменталізм. Якщо перше акцентує увагу на ролі еліт в мобілізації етнічних почуттів, то в другій теорії акцент припадає на пояснення міжетнічної напруги і конфлікту з точки зору економічної нерівності членів певних етнічних груп.

Функції етносу як психологічної спільноти:

- орієнтувальна: орієнтація в оточуючому світі з представленням цілісної інформації;

- формує загальні життєві цінності;

- спонукає до формування життєвої позиції;

- захисна: формує ставлення до соціального, фізичного здоров'я і самопочуття людини.

Питання для повторення:

1. Розкрийте зміст поняття «етнічна ідентичність»
2. Які відмінності понять базової та модальної особистості?

Список літератури:

Базова:

1. Арутюнов С.А., Чебоксаров Н.Н. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества // Расы и народы. – Вып. 2. – М.: Наука, 1972. – с. 19 – 25.

2. Данилюк, Іван. Етнокультурна психологія: історія та сучасність : моног. / Іван Данилюк, Антон Курапов, Ілля Ягіяєв. – Київ : АртЕк, 2019. – 432 с.

3. Львовичкіна, А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. /А.Львовичкіна — К.: МАУП, 2002. — 144 с. — Бібліогр.: с. 139–140

4. Пірен М.І. Основи етнопсихології. / Марія Іванівна Пірен – К.,1998, - 464 с.

5. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию – СПб., 1996. - 155 с.

Додаткова

1. Белик А.А. Психологическая антропология: История и теория. – М.: ИЭА РАН, 1993.

2. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач. – К., 1994.

3. Воропаєва Т.С., Іванченко С.М., Сегеда С.П., Таланчук П.М. Етнічна психологія. – К.: Вища школа, 1997. – С. 152 – 216.

4. Вундт В. Проблемы психологии народов. – М., 1993. – 132 с.

5. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность. – К.: Вища школа, 1984. – 152 с.

6. Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991. – 211 с.

7. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.

8. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. – М.: Прогресс, 1977.

9. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930. – 339 с.

10. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.

Тема 4: Національний характер

Лекція (2 год.)

Поняття національного характеру та національного менталітету. Основні теорії національного характеру. Проблема універсальних та культурно-специфічних теорій

особистості. Основні виміри національного характеру. Теорії формування національного характеру. Проблеми формування образів різних етносів. Етнічні стереотипи та забобони. Вплив на формування уявлень про інші народності соціально-психологічних феноменів міжгрупової ворожості, внутрішньо групового фаворитизму та каузальної атрибуції. Поняття та етапи розвитку етнічної ідентичності. Види. Фактори формування етнічної ідентичності. Феномен етноцентризму. Причини, наслідки та індивідуальні стратегії поведінки при негативній етнічній ідентичності.

Основні поняття та терміни: *національний характер, етноцентризм, національна ідентичність, національна ідентифікація, національна самосвідомість, національна ідея*

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

Шляхи реалізації національної ідеї. Фактори розвитку національного характеру. Основні структурні компоненти національного характеру.

Явище «інтолерантність». Які фактори інтолерантності ви знаєте та на яких рівнях вона проявляється?

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Національний характер — стійкі особливості, що є характерними для членів певного етнічного товариства, особливості сприймання світу, мотивів, вчинків та який проявляється в системі соціокультурних норм та які відрізняють один етнос від іншого. Ці особливості набувались в процесі контактів в середині певної спільноти людей протягом віків, це стали традиційні форми.

Чинники, котрі впливають на формування національного характеру:

- Тип суспільства,
- Домінуюча релігія,
- Психофізіологічна природа нації,
- Середовище існування людини.

С. Арутюнян дає наступне визначення поняттю «національний характер» - це «своєрідний національний колорит почуттів і емоцій, образу думки та дій, стійкі і національні риси звичок і традицій, які формуються під впливом тих умов матеріального життя, особливостей історичного розвитку певної нації, що проявляються в її національній культурі» [2].

Характер етносу – це фіксація типових рис, які притаманні хоча і в різному ступеню і в різних поєднаннях у значної кількості населення. На думку І.Кона, щоб дізнатись характер етносу слід вивчити його історію, державний устрій і культуру, сумму і структуру цих рис та особливості їх прояву. При вивченні характеру певного етносу слід враховувати: риси національного характеру, специфіку образу життя, манери культуру, поведінку, особливості мислення – менталітет.

В етнопсихології прийнято виділяти декілька визначень поняття «менталітет». Так російський дослідник І.Г. Дубов виділяє наступні дефініції – це інтегральна характеристика людей, що мешкають в певному культурному осередку, котрий дозволяє виділити специфічність цього середовища (реагування більшості в певних ситуаціях, сукупність уявлень, світоглядність) та особливість психологічного укладу суспільства, що впливає на історичні та соціальні процеси. Менталітет – це специфіка психологічного життя людей, що розкривається через систему поглядів, оцінок, норм та настроїв, що ґрунтуються на вже існуючих знаннях та віруваннях та які разом з домінуючими потребами та нуждами і архепитами колективного безсвідомого задають ієрархію цінностей. Останні характеризують переконання, ідеали, схильності, інтереси та соціальні установки народності. А ось в словнику С.Ожегова менталітет визначається як

осмислення світу за допомогою емоційно зафарбованих образів з ціннісними орієнтаціями, традиціями, настроями, почуттями. С.Г. Тур-Мінасова під поняттям «менталітет» розуміє склад розуму, рівень інтелектуальних можливостей, ядро смислової сфери, світовідчуття, світосприймання як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Менталітет народу, визначаючи поведінку, оцінку, манери мислити і говорити, часто асоціюється з поняттями «національна свідомість», «національний характер», «національний дух». В поняття «менталітет» входять такі змістовні компоненти: духовні основи життя нації в історичних рамках, образ життя та життєдіяльності окремої людини, соціальної групи, суспільства, що пов'язується з укладом, стилем, обрядовістю, побутом та іншими ознаками життєдіяльності, що визначають національну культуру; національна психологія.

Етнічна спільнота часто в етнопсихології трактується як стійка соціальна група людей, що історично виникла та яка має спільну етнічність. Етнічну спільноту прийнято розрізняти за типами (плем'я, народність, нація) та таксономічним рівнем (метаєтнічна спільнота, етнос, субетнос, етнічна група).

Властивості етнічної спільноти:

- етнічна спільнота стійка в часі;
- етнічна спільнота є міжпоколінною групою;
- етнічна спільнота має стабільний склад.

Кожний член етноспільноти може одночасно належати до декількох етногруп:

- мікроетнічні одиниці: сім'я, етнофора – носія етнічних якостей,
- субетнічні підрозділи та етнографічні групи (субетноси);
- етнічний підрозділ – етнос;
- макроетнічні спільноти – утворення, які об'єднують декілька етносів (метаєтнополітичні, метаєтнолінгвістичні, метаєтноконфесійні, мета господарські та інші).

Ієрархічна класифікація етносів:

- Рід,
- Плем'я,
- Народність,
- Нація.

Етнічні процеси поділяються на дві групи, перша процеси, які об'єднують (консолідація, асиміляція, інтеграція) та процеси, що роз'єднують, коли етнічна спільнота розпадається на декілька самостійних об'єднань. В. Козлов вказує, що основним критерієм етнічних процесів є етнічна самосвідомість пропонує ввести ще одне термін – «етнічний розділення», процес при якому відділення або ділення однієї етнічної групи на декілька частин, кожна з яких згодом стають самостійним народом.

І.Гурвич, прихильник першої точки зору, стверджує, що етнічні процеси можуть виступати як різновиди взаємодії етносу, які призводять до виникнення нових етнічних утворень на основі консолідації, зближення або злиття та асиміляції.

Вищою формою етнічної спільноти прийнято вважати націю, основними відмінностями від етноспільноти є певний рівень соціально-економічного розвитку, внутрішня згуртованість і високий рівень самосвідомості, спільна територія, мова, матеріальна і духовна культура, звички і традиції.

Нація – це стійка спільнота людей, що історично склалась, має спільну мову, територію, економічне життя, психічний склад, яке проявляється в культурі.

Основні етнічні і культурні особливості нації: спільність мови, спільна територія, спільне економічне життя і економічна єдність, національний характер (Р. Шпрінгер, О. Бауер).

Чеські дослідники (Х.Новотні, М.Шмутцер) вважають, що структурні зміни населення в певній етногрупі може призвести до зменшення частоти комунікацій як з постійним складом, так і з новоприбулими, розвитку непрямих контактів – централізації та сегментації.

Національна ідентифікація – процес самоідентифікації з нацією на основі певних зв'язків, включення у світ нації та прийняття норм, цінностей та зразків цієї нації.

Традиції – синхронізовані, підкорені національному ідеалу вірування, способи мислення, прагнення, норми поведінки попередніх поколінь. Дотримання традицій певного соціального середовища є виразом солідарності, формування стійких внутрішніх зв'язків та приналежності до цього середовища, від якого можна отримати підтримку та схвалення, що викликає у членів цього середовища відчуття захищеності та духовного і психологічного комфорту.

Об'єктивною основою життя кожної нації є потреба у взаємодії, спілкуванні між її членами, яка має сприяти її економічному, політичному розвитку, здійснювати обмін культурними досягненнями, продуктами та результатами праці. Основною ознакою існування нації є історична пам'ять, яка дозволяє приєднатись кожному до духовної місії свого народу, та яка є основою цілепокладання.

Кожна нація має власну національну свідомість, котра виражається в складній сукупності соціальних, політичних, економічних, морально-етичних, філософських, релігійних та інших поглядів та переконань, останні характеризують певний рівень її духовного розвитку. Національна свідомість, до складу якої входять усвідомлення єдності, цілісності та згуртованості, є продуктом довготривалого історичного розвитку, центральним компонентом якої виступає національна самосвідомість.

Національна свідомість існує двох взаємопов'язаних рівнях: теоретичному (узагальнені погляди на життя і суспільство) та рівні приватної свідомості (безпосередні реакції на вплив об'єктивної реальності та життя в суспільстві). Формами суспільної свідомості виступають: наука, філософія, мораль, право, релігія, культура.

Характеристики національної свідомості:

- наявність цілісної етнічної картини світу,
- передача етнічного досвіду з покоління до покоління в процесі соціалізації,
- відповідність соціальним умовам життя етнospільноти, матеріальній базі,
- відповідність поведінковим стереотипам, які притаманні даному етносу,
- детермінування цілісного та багатовекторності сприймання життя етнospільноти, системи міжетнічних стосунків та інше.

Національна самосвідомість виступає як результат осмислення власної приналежності до певної етнічної спільноти, виражає інтереси як окремої групи етносу, так і нації і цілому.

Національні інтереси відіграють особливу роль в житті кожної нації, відображають збереження її єдності і цілісності, виступають рушійною силою в поведінці та діяльності членів нації. В основі національних інтересів лежать цінності нації, які представляються як сукупність духовних ідеалів, в яких відображено своєрідність історичного розвитку та культури та які виступають певними регуляторами поведінки людини в певній етнічній приналежності, в її мові та культурі.

Національна культура розглядається як сукупність матеріальних, духовних цінностей нації, виражається в основних способів взаємодії з представниками інших етнічних груп, з природою та соціумом в цілому, та яка має дієвий засід її виразу – національну мову.

М.Херскович (1895-1963р.р) дав наступне визначення: «Культура – це частина людського оточення, яка людиною була створена. Культура – це те, що не є «природою»». Іншими словами, культура – є те, що створено самою людиною та позначає її поведінку. Прийнято розрізняти західну, східну та руську культуру. В яких є суттєві відмінності. Так, західна культура виховує індивідуалізм, руська – виховує особистість, яка має підкоряти свою поведінку та дії суспільству, східна - підкорення особистісних інтересів інтересам групи.

В процесі пізнання людьми один одного реалізується функція міжгрупової диференціації – атрибутивні процеси, під якими розуміється приписування соціальним

об'єктам, характеристик, які не представлені в ході безпосереднього сприймання. Необхідність атрибуції обумовлюються тим, що отримана інформація в результаті познання та спостереження, недостатня для адекватної взаємодії з соціальним оточенням та потребує додаткових зусиль для її реалізації.

На рівне міжгрупової взаємодії розрізняють два види атрибутивних процесів.

- 1. *каузальна атрибуція*, котра являє собою інтерпретацію сприймання причин поведінки і мотивів діяльності інших людей в залежності від їхньої групової приналежності.

- 2. *стереотипізація*, під якою розуміється приписування іншим людям якостей, які обумовлені їхньою груповою приналежністю.

Питання для повторення:

1. Характеристика зв'язку між культурою та типом національного характеру?
2. Доберіть прислів'я, які вказують на український характер
3. Що таке культура? Розкрийте сутність етнокультури
4. Вкажіть цінності культури.

Список літератури:

Базова:

1. Белик А.А. Психологическая антропология: История и теория. – М.: ИЭА РАН, 1993.
2. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач. – К., 1994.
3. Воропаєва Т.С., Іванченко С.М., Сегеда С.П., Таланчук П.М. Етнічна психологія. – К.: Вища школа, 1997. – 216 с.
4. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 1998. – 386 с.
5. Пірен М.І. Основи етнопсихології. – К., 1998

Додаткова:

6. Вундт В. Проблемы психологии народов. – М., 1993. – 132 с.
7. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность. – К.: Вища школа, 1984. – 152 с.
8. Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991. – 211 с.
9. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
10. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
11. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию – СПб., 1996. - 155 с.

Тема 5: Міграція

Лекція (2 год.)

Психологічні аспекти процесу міграції. Причини міграції. Соціокультурна адаптація: поняття, етапи, психологічні способи оптимізації. Групові та індивідуальні фактори протікання процесу соціокультурної адаптації. Взаємодія культур, поняття «культурного шоку», його симптоми та способи подолання. Індекс культурної дистанції, як показник вірогідності культурного шоку. Модель культурного навчання.

Основні поняття та терміни: *міграція, адаптація,*

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

Дослідження етнічної ідентичності в роботах психоаналітиків та психологів-когнітивістів ХХ століття.

Характеристика «історичної пам'яті нації»

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Для детального опрацювання теми слід з'ясувати низку термінів, основні з яких подані нижче.

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє розглядати поняття «міграцію» як:

- Рух окремих людей або окремих груп людей в межах певного географічного простору, як модальність людей в географічному просторі (Соціологічний словник),
- Переміщення осіб або групи осіб в межах адміністративних кордонів держави у зв'язку зі зміною місця проживання або місця роботи (А.Хомра)

Стадії міграційного процесу:

1. Потенційна міграція,
2. Власне міграція населення,
3. Адаптація людини на новому місці проживання.

Мета міграційних процесів:

- Економічна,
- Освітня,
- Релігійна,
- Політична.

Функції міграційного процесу:

- Прискорююча,
- Селекційна,
- Перерозподільча.

Міграційна поведінка — сукупність дій і відносин, які опосередковують переселення індивідів або відмову від них.

Міграція — процес механічного переміщення людей через кордони тих чи інших територій, скерований системою вподобань або переселення в межах країни чи адміністративних областей. Може здійснюватись як законно так і незаконно.

Причини міграційних та еміграційних процесів:

- Економічна: пошук адекватних умов праці, високої зарплати,
- Правова.
- Релігійна
- Психологічна.

Адаптація мігрантів – це пристосування до природних, соціально-економічних, етнографічних, демографічних та інших умов.

Питання для повторення:

1. Виділіть психологічні, соціальні, демографічні аспекти міграційного процесу.
2. Проаналізуйте причини міграційних процесів

Список літератури:

Базова

1. Осауленко О.А. Особенности социально-психологической адаптации мигрантов // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 12 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2017/12/24644> (дата обращения: 26.03.2019).
2. Пірен М.І. Основи етнопсихології. – К., 1998.
3. Ровенчак О. Визначення та класифікація міграції: наближення до операційних питань / Ольга Ровенчак. // Соціологія. Політичний менеджмент №2, 2006. – С. 127-137. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8810/11-Rovenchak.pdf?sequence=1>
4. Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К.,

1998.

5. Стефаненко Т.Г. Этническая идентичность в ситуации социальной нестабильности // Этническая психология и общество. – М., 1997.

Додаткова:

1. Миграция и урбанизация населения (на материалах Украины и Польши).—К., 1992.

2. Э. Кисс. Национализм реальный и идеальный. Этническая политика и полит. процессы. В кн.: Этничность и власть в полиэтничном государстве. Отв. ред. В.А. Тишков. – М.: Наука, 1994. – С. 136 - 137.

Тема 6: Психологічні характеристики етносів. Сім'я та релігія в етнопсихології.

Лекція (2 год.)

Психологічні особливості, специфіки поведінки представників різних народностей. Національно-психологічні особливості українського народу в працях видатних представників української думки. Психічний склад нації. Національний характер: визначення, основні ознаки. Авторські концепції українського національного характеру. Психологічні константи в характеристиці української нації за В. Янівим. Д. Чижевський про риси українського національного характеру. Узагальнена концепція характеристик українців за В. Павленком і С. Тагліним. Інтровертованість, емоційність та індивідуалізм як універсалії українського національного характеру. Самостійні етнічні типи у регіонах України (О. Субтельний). Чинники українського національного характеру: екологічний, взаємодія з іншими народами, геополітичний, історичний, релігійний, сімейний. Інститут шлюбу у різних націях та етносів. Моногамні та полігамні шлюби, ставлення до чоловіка, до жінки, до дітей в родині, їх обов'язки та ролі. Міжетнічні шлюби, складності, переваги. Формування етнічності у дітей у міжетнічних шлюбах. Вплив релігійних вірувань (християнства, буддизму, іудаїзму, ісламізму, шаманства) та світобачення в різних культурах, вплив релігії на психологічний склад нації. Етнографія дитинства, ритуали переходу в світ дорослих, обряди ініціації.

Основні поняття та терміни: шлюб, національні стосунки, інкультурація, акультурація

Питання для самостійного вивчення:

Прочитайте статтю Р. Ахмерова «Суб'єктивна картина історії народу» та обґрунтуйте зміст поняття «картина світу».

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

У Вікіпедії можна знайти наступне визначення раси – це система популяцій людей, яка характеризується схожістю комплексів певних спадкових біологічних ознак, що мають зовнішні фенотипові прояви та які були сформовані в певному географічному регіоні. Прийнято вважати, що окремі риси, які характеризують різні раси могли проявлятися як результат адаптації до різних умов середовища, та які відбувались протягом багатьох поколінь.

Раси (від лат. ratio — категорія) людини характеризуються спільними спадковими і генетико-фізіологічними особливостями, які пов'язані походженням та певною спільністю розповсюдження.

Прийнято виділяти три основні групи рас — *негроїдна, європеїдна та монголоїдна*. Кожна група поділяється на окремі підгрупи та мають низку відмінностей: колір шкіри, очей, волосся, форма черепу, довжину тіла, фізичними ознаками (наприклад, витривалістю) та інші ознаки. Кожна раса має однакове походження та особливості формування на певній території, так європеїдна раса — це корінне населення Європи, Південної Азії, Північної Африки, має такі риси: вузьке обличчя, виступаючий ніс, м'яке волосся, північні європейці мають світлий колір шкіри, а південні — засмаглий. Представники монголоїдної раси — широке обличчя. Певний розгин очей, жорстоке пряме волосся, засмаглий колір шкіри, а негроїдна, розділившись на дві гілки, має темний колір шкіри, курчає волосся, темні очі, широкий і плаский ніс.

Змішування рас або метисація — відбувається постійно, це сприяє згладжуванню відмінностей між расами та виникненню проміжних типів.

В структурі будь якої етнічної групи, кожний її член має певні соціальні ролі, та статус, становище в системі суспільних відносин, які воно передбачає та на реалізацію яких функцій та обов'язків спрямоване. В соціальній структурі виділяють: класи, наці, етноси, релігійні конфесії, які складаються зі значних елементів, які наповнюють і урізноманітнюють життя певної групи, роблячи його відмінним від інших. Прийнято виділяти такі групи: статистичні (жінки, чоловіки, люди похилого віку, діти тощо), природні, великі і малі, організовані і неорганізовані. Кожна з таких груп має тільки її притаманні соціальні та психологічні особливості. Так, етнос, як історично складена зі стійкою структурою спільнота людей, з єдиною мовою, культурою і спільною самосвідомістю, проявляється як складна соціальна система, з такою системою характеристик, які дозволяють йому виділятися поміж інших етносів. Незважаючи на те, що формування етносу відбувається на основі єдності спільної території та економічного життя, в результаті міграції, територія сучасних етносів є умовною, але інші ознаки (народне мистецтво, мова, звичаї, традиції, норми поведінки) залишаються системними властивостями та тими, що відрізняють один етнос від іншого.

Національна культура, яка визначається як сукупність матеріальних і духовних надбань нації та основних способів взаємодії з природою та з іншими етносами, які активно використовуються в різних соціальних практиках, забезпечує вираженість життя нації. Культура визначає життя нації, забезпечуючи життєдіяльність різних соціальних інституцій, впливаючи на її зміст і проявляючись у специфічності інтересів і цінностей, складі розуму і образі життя, зразках соціально унормованої поведінки та взаємодії з іншими етносами, і інше. Прийнято вважати, що різні культурні етноси формують різні типи і моделі поведінки, образ життя і діяльності спільноти. Так, в західних культурах орієнтація на виховання індивідуальності, у східних культурах увага приділяється вихованню єдності власних потреб і потреб і цінностей групи, в руському етносі виховання особистості спрямовано на розуміння останньою необхідності підкорення своїх дій та вчинків інтересам суспільства.

Акультурація — процес взаємовпливу людей певною культурою один на одного, а також результат такого впливу, яке заключається в сприйнятті однієї з культур, зазвичай менше розвиненої, елементів іншої культури або виникнення нових культурних феноменів. Акультурація може призвести до часткової чи повної асиміляції. Це поняття використовується для позначення:

- процесу соціально-психологічної адаптації представників певного етносу до традицій, звичок, образу життя, культури іншого етносу;
- результатів впливу культури, національно-психологічних особливостей представників однієї спільноти на іншу.

В рамках культурного релятивізму, культура кожного етносу є унікальною, а її запозичення в інший етнос виділяється переосмисленням цієї культури та пластичністю і гнучкістю представників певного етносу в її впровадженні у власні галузі життя.

Національна мова – дієвий засіб спілкування, накопичення і передачі досвіду кожного представника нації, яка дозволяє надати культурі цієї нації специфічність самовиразу при взаємодії у міжособистісних відносин.

Національна самооцінка може бути заниженою, адекватно низькою, адекватно високою, завищеною (О. Карнишев).

До системи утворюючих компонентів психології нації відносять: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття і настрої, національні традиції та звички.

Національний характер – це сукупність стійких психологічних рис, які історично склались та які визначають звичну манеру поведінки та типовий образ дій представників цієї чи іншої нації та яка проявляється у ставленні народу до соціально-побутового середовища, до оточуючого світу, до праці, до своїх співвітчизників та до представників інших народів.

До групи рис національного характеру та тих, які визначають національну самосвідомість прийнято відносити: консерватизм, релігійність, оптимізм, песимізм та інші риси. Ставлення до праці проявляється у діловитості, практичності, акуратності, пунктуальності, дотриманні обов'язків, підприємливістю, пасивністю, неорганізованістю, працелюбністю, дисциплінованістю та іншими.

Національний темперамент визначає емоційно-експресивну специфіку поведінки та вчинків представників етносу та які визначають своєрідність людської активності і поведінки. Національний темперамент може проявлятися в емоціях, жестах, манерах спілкування, поведінкових формах реагування на різні життєві ситуації.

Національний склад розуму - це особливості мислення більшості представників цієї чи іншої нації, незважаючи на те, що механізм мисленевої діяльності є однотиповим для представників різних націй. Національний склад розуму проявляється у побудові філософських систем, в написанні книжок, статей, у розмовах, спілкуванні тощо. Окремого питання заслуговують національні почуття та настрої, національні традиції та звички, до яких кожний представник свого етносу є особливо чутливим, безсвідомий механізм якого дозволяє фіксувати оточуючу нову ситуацію як «свій-чужий» навіть за незначними ознаками.

Національно-психологічні особливості - це єдина форма прояву психології етносу. Прийнято вважати, що до структури компонентів національної психології входять: мотиваційно-фонові, інтелектуально-пізнавальні, емоційно-вольові та комунікативно-поведінкові національно-психологічні особливості, котрі проявляються при взаємодії з оточуючим світом та представниками інших етносів.

Слід зазначити, що провідним дослідником національного характеру українського, російського народів прийнято вважати Д. Чижевського, який зазначав, що національний характер не є одноманітним, а кожна нація має свої психологічні та соціальні типи і відмінності, які викликані географічними умовами і пропонує три шляхи вивчення національного характеру: дослідження народної творчості, вивчення найяскравіших історичних епох, характеристика найвизначніших представників народу.

Дослідження Д. Чижевського, які відображені в "Очерках по истории философии на Украине", вказують на позитивні та негативні риси українського народу, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Риси характеру, котрі можуть передаватись у спадок (за Дубравською Д., 2001):

позитивні риси	негативні риси
Сентиментальність, емоційність Релігійність, Ліризм та своєрідний гумор, Артистизм та поетичність,	підвищена увага до свого внутрішнього світу, роздратування схильність до гніву та образ

Ощадливість, шанобливе ставлення до землі	готовність піддаватись впливу
Доброта і щирість, працьовитість (Н.Григоріїв),	байдужість, охлялість, пасивність (Н.Григоріїв),
Сприйняття нового, прагнення до свободи (Д.Чижевський), прагнення до освіти, статичність в сімейних стосунках	індивідуалізм, невизначеність, мрійливість, імпульсивність

Відмінності національної свідомості та національної самосвідомості (за П.Гнатенко):

1. Різниця за змістом.
2. Різниця за формою.
3. Різниця ступеня вираження емоційного фактора.

Основні психологічні причини зростання етнічної ідентичності:

- 1) інтенсифікація міжетнічних контактів (опосередкованих, безпосередніх).
- 2) пошук психологічної стабільності в інформаційному полі.
- 3) етнос є надійною групою підтримки.

Прийнято вважати, що основні питання різних галузей наук про людину мають спільну точку доступу: вивчення проблем соціалізації, особливу цікавість це питання викликає при вивченні етнографії дитинства.

Інтеграцію людини в людське суспільство і набуття нею досвіду, який необхідний їй для виконання соціальних ролей називається соціалізацією.

Сучасні дослідження в питаннях соціалізації дитинства можна умовно розділити на групи:

1. вивчення процесу соціалізації, засобів, методів, способів засвоєння дітьми культури свого народу,
2. дослідження взаємозв'язку між вихованням дітей та іншими способами засвоєння соціального досвіду та взаємодії в різних аспектах життєдіяльності суспільства,
3. порівняння обумовлених культурою безпосередніх результатів соціалізації, порівняння культури та особливостей соціалізації дітей, які зростали в різних соціокультурних осередках, їхні цінності, ідеали та стереотипи поведінки,
4. вивчення віддалених результатів соціалізації, та виділення особливостей виходження і нове культурне середовище.

В процесі інкультурації особистість засвоює світорозуміння та поведінку, яка характерна для певної культури, в результаті чого у неї формується когнітивна, емоційна та поведінкова культура, яка є водночас і спільною для інших членів етносу та відрізняється від інших культур. Цей процес починається з моменту народження – з набуття навичок мовлення, та продовжується аж до смерті. Цей процес реалізується в повсякденному житті, під керівництвом старших та з орієнтацією на власний досвід, компетентність в культурі.

Етапи інкультурації, за М Херсковицем:

- 1) дитство – відбувається засвоєння мови, норм та цінностей культури
- 2) зрілість – відбувається за рахунок удосконалення вже засвоєного досвіду та відкрити шлях до нових ідей, відкриттів, творчості тощо.

Види культурної трансмісії:

- вертикальна трансмісія - передача культурного досвіду від батьків до дітей;
- горизонтальна трансмісія – передача культурного досвіду протягом усього життя та у процесі спілкування з ровесниками;
- "косвена" трансмісія – вплив спеціалізованих інститутів соціалізації за межами родини.

Агенти соціалізації – це люди, соціальні інститути в яких відбувається соціалізація, основними агентами соціалізації є батьки. Г.Баррі виділив наступну типологію агентів за характером впливу на дитину:

- опікуни;
- авторитети;
- дисциплінатори;
- вихователи;
- компаньйони;
- співмешканці.

Релігійна група – мала соціальна група, яка об'єднана лідером – засновником релігії, та його учнів – послідовників. Ця група може мати складну структуру та відображати виконання багатьох функцій: світобачення, регулятивну, компенсаторну, організаційно-інтегруючу, комунікативну, та низку неспецифічних функцій: економічну, політичну, юридичну, естетичну.

Питання для повторення:

1. Що таке «акультурація», «психологічна адаптація», «інкультурація»?
2. Навіщо людям усвідомлювати культурні відмінності? Яка роль впливу іншої культури?

Список літератури:

Базова

1. Р. Ахмеров «Суб'єктивна картина історії народу» // Р.Ахмеров. – Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2007. - № 4. – С. 108-110
2. Дубравська Д.М. Основи психології: навч.посібник. – Львів: Світ, 2001. – 280с.
3. Пірен М.І. Основи етнопсихології. – К.,1998

Додаткова:

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К., 1994.
2. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. –1991. – № 8. – С. 27-31.
3. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К.,1965.
4. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. – Мюнхен, 1966.
5. Солдатова Г.У. Психологія міжетнічної напруженості. – М.: Смысл, 1998. – 386 с.
6. Субтельний О. Україна. Історія. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992.
7. Сявавко Є.І. Українська етнопедagogіка в її історичному розвитку. – К.,1974.
8. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.,1991.
9. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992.
10. Янів В. Нариси з історії української етнопсихології. – К.: Знання, 2005.

**Тема 7. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення та шляхи урегулювання
Лекція (2 год.)**

Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття “етнічний конфлікт”. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Модальність міжетнічних конфліктів. Типологія міжетнічних конфліктів. Специфіка вирішення міжетнічних конфліктів. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Психологічне урегулювання конфліктів в рамках різних психологічних шкіл. Шляхи попередження і подолання міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів. Поняття про міжкультурний тренінг. Психологічні механізми корекції міжнаціональних зв'язків та гармонізації міжетнічних відносин. Психологічні аспекти міжетнічних відносин в сучасній Україні

Методичні матеріали до вивчення теми

Для чіткого розуміння змісту теоретичного матеріалу слід вивчити основні поняття, далі студент має опрацювати навчальний матеріал за рекомендованим списком літератури.

Питання для повторення:

1. Міжгрупова сугестія – контр сугестія: особливості та характеристика.
2. Дайте визначення поняттю « етнічні конфлікти» та перерахуйте види етнічних конфліктів.
3. Запропонуйте стратегії вирішення етнічних конфліктів.

Список літератури:

Базова:

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы. – М.: МГУ, 1990. – 240 с.
2. Карсеци А. Конфликты между народами и пути их преодоления. – Ереван: Айастан, 1990. – 55 с.
3. Куликов В.Н., Сушков И.Р., Ципцюк В.Г. Социально-психологический аспект межнациональных отношений // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – с. 31 – 39.
4. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций. – М.: ИЭА РАН, 1993. – 194 с.

Додаткова:

5. Мулдашева А.Б. Роль этнопсихологической двойственности в межнациональных отношениях. – Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1991.
6. Пірен М.І. Основи етнопсихології. – К., 1998
7. Поршнева Б.Ф. Социальная психология и история. – М., 1979. – 232 с.
8. Сушков И.Р. Самокатегоризационная теория и групповые феномены // Психол. журнал. – 1994. – Т. 15. - № 1. – с. 158 – 167

ТЕМИ І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Позааудиторна самостійна робота перед семінарськими заняттями

Позааудиторна самостійна робота передбачає активну підготовку студентів до навчальної роботи на семінарському занятті: реферативне конспектування та підготовку презентацій на питання семінарського заняття, скласти конспект першоджерел.

В процесі підготовки до семінарсько-практичного заняття студент має проаналізувати вказану літературу, самостійно знайти додаткову інформацію з теми і питань заняття, здійснюючи порівняльний аналіз опрацьованої інформації та вказуючи використані інформаційні джерела. Бажано підкріплення відповіді прикладами з сучасного життя. Бажано при підготовці до семінарського заняття фіксування навчальної інформації у вигляді міні конспекту з узагальненнями до кожного питання.

Робота в ході семінарського заняття здійснюється через прослуховування підготовлених доповідей з використанням конспектів першоджерел та статей з теми, виконаних письмових завдань.

ТЕМА 1. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань

Мета: Ознайомитись з етиологією як наукою, з методологічними принципами та основними концепціями і поняттями етнопсихології.

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

Форма проведення - колоквіум

1. Шлях етнопсихології до виокремлення в окрему галузь психологічної науки.
2. Зв'язок з антропологією, культурологією, соціологією, соціальною психологією, історією, фольклористикою, екологічною психологією.
3. Визначення предмета і об'єкта дослідження етнопсихології
4. Категоріальний апарат етнічної психології.
5. Методи етнічної психології (вивчення казок, міфів, писемних та усних переказів, використання археологічних та антропологічних матеріалів, порівняльне мовознавство, статистичні методи, методи польових досліджень). Загальна характеристика основних стратегій етнічного дослідження: *emic* та *etic*

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.

2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:

- складіть кросворд, включаючи в нього як можна більше слів та термінів з теми;
- характеристика методу семантичного диференціалу та контент-аналізу в дослідженнях етнічного характеру;
- скласти схемк емпіричного вивчення етнічних процесів та стосунків;

Завдання для позааудиторного виконання

1. Намалювати схему, яка відображає структуру ологічної науки та визначити місце етнопсихології в ній.
2. На прикладі українців як етнічної групи, опишіть функції етносу та функції національної психіки.

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 26, 28.

Семінар 2. Методологія етнічної психології. Основні напрямки розвитку та завдання сучасної етнопсихологічної науки.

1. Теоретична частина

Питання до семінару:

1. Поняття про підходи до проблем етнопсихології представників різних психологічних теорій.
2. Три рівні методології етнопсихології та основні дослідницькі блоки етнопсихології.

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.
2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:
- охарактеризуйте прояв «вибуху етнічності» на пострадянському просторі. Відповідь обґрунтуйте

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 25, 26, 28, 29.

Семінар 3. Теорії етногенезу.

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

1. Сутність теорій етногенезу Л. Гумільова та Б. Поршнєва. Їхня порівняльна характеристика.
2. Сутність етногенезу українського народу та народів Закарпаття, Донеччини, Полісся
3. Характеристика етнографії дитинства

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.
2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 8, 26, 28, 36.

Семінар 4. Ментальність. Національний характер. Національна ідея.

Мета:

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

1. Поняття «ментальності» та характеристика компонентів, що її утворюють.
2. Національна ідея як вияв ментальності народу та основа патріотизму.
3. Національний характер як прояв загальнолюдського в національному.

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.

2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:

Практичне завдання:

- 1. для вирішення задачі пв аудиторії прочитайте уважно статтю Донцова А., Стефаненко Т., Ужалієвої Ж. Язык как фактор этнической идентичности // Вопросы психологии, 1997. – №4. – С. 75-86 та статтю Ставропольського Ю. Модели этнокультурной идентичности в современной американской психологии // Вопросы психологии. – 2003. – №6. – С. 112-120.

- 2. Складіть таблицю «Порівняння загальних рис та особливостей розвитку психології етносів»

Етнос	Особливості розвитку	Загальні риси розвитку етносу

3. Як ви можете описати власну культурно-етнічної приналежність, з якими етнічними джерелами ви пов'язуєте історію своєї родини, її етнічні корені?

4. Б.Шоу в одній із своїх робіт склав психологічний портрет англійця: «На світі дурнів, як листя на дереві, тому англієць поводить себе як гусінь». Які особливості національного характеру мав на увазі автор?

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 24, 26, 28.

Семінар 5. Етнічна ідентичність

Мета: закріпити знання студентів про етнічну ідентичність, її структуру, етапи розвитку і стратегії підтримки.

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

1. Характеристика етнічної свідомості та самосвідомості
2. Етнічна ідентичність, її структура та етапи становлення етнічної ідентичності
3. Стратегії підтримки етнічної ідентичності та модель виміру етнічної ідентичності.
4. Позитивна етнічна ідентичність: норма. Зміст окремих ідів етнічної ідентичності.

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.

2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:

- схарактеризуйте етнічну ідентичність як ядро етнічної самосвідомості

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 13, 26, 27, 28.

Семінар 6. Основні складові етнічних конфліктів

Мета: детально вивчити сутність, передумови та види етнічних конфліктів.

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

1. Зміст поняття «етнічний конфлікт» та типологія конфліктів

2. Категорії, причини етнічних конфліктів. Стадії етнічного конфлікту, способи урегулювання етнічних конфліктів.

3. Роль та завдання практичного психолога у розв'язанні проблеми зниження етноцентризму та стерео типізації оцінок.

4. Сутність етнічних конфліктів, їх об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення.

5. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті та шляхи його подолання.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

Дослідження етнічної установки в працях Л. Орбан, В. Крисько, А. Деркача.

Стратегії поведінки в етнічних конфліктах за Дж. Скоттом.

2. Практична частина:

1. Розв'язання психологічних задач: опрацювання завдань для усного виконання в аудиторії та / або завдань для домашнього виконання рівня С.

2. Виконання практичних завдань на формування психодіагностичних навичок: лабораторний практикум:

1.- Розробити стратегію вирішення одного з самостійно обраних типів етнічних конфліктів.

2.- Скласти таблицю «Етнічні конфлікти»

назва конфлікту	причини виникнення	хід протікання	шляхи урегулювання

3. Доберіть методики, які дозволять вивчити конфліктність та стратегію вирішення конфліктних ситуацій і проведіть діагностику конфліктності ваших знайомих.

4. Розробіть рекомендації, яких необхідно дотримуватись при прийнятті однією людиною іншої. Проаналізуйте ситуації з власного життя, виділивши головне.

5. Гра «Башта»

6. Зміни образу життя, соціального статусу, в когнітивній, поведінковій та емоційній сферах особистості мають слугувати основними орієнтирами в психологічному консультуванні. Обґрунтуйте необхідність врахування цих чинників в процесі психологічної взаємодії з представниками інших культур.

Завдання для позааудиторного самостійного виконання

Вкажіть, в чому проявляються особливості психологічного консультування представників ЗМІ з питань подачі інформації про етнічні та інші види конфліктів в країні та за кордоном. Наведіть приклади.

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 13, 26, 27, 28.

Семінар 7. Адаптація мігрантів та емігрантів

Мета: вивчити особливості адаптації членів міграційного та еміграційного процесу.

Питання до семінару:

1. Теоретична частина

1. Методи роботи психологічних служб з адаптації мігрантів

2. Технології проведення тренінгів з мігрантами

3. Вправи розмінки, вправи комунікативного блоку, пізнавальний блок, емоційний блок, заключна частина. Рефлексія

4. Діагностичні методики (тест Л. Почебут «Тест культурно-ціннісних орієнтацій», опитувальник адаптивності особистості до нового соціо-культурного середовища» Л.Яновського, «Шкала соціальної дистанції» Л.Почебут)

Практична частина

1. Складіть модель власної адаптації з представником іншої етнічної спільноти.
2. Розробіть тренінгову програму спрямовану на адаптацію мігрантів до нової нового соціального середовища
3. Визначте які особливості виховання дітей мігрантів та емігрантів.
4. Вправа: «Прислів'я». Група поділяється на декілька груп, які протягом 5 хвилин мають пригадати прислів'я українського народу, в яких йдеться про український народ і його етнічні особливості та визначити про які риси характеру або ментальність йдеться.

Завдання для самостійного позааудиторного виконання:

Зробіть презентацію з описом основних причин «вибуху етнічності» на пострадянському просторі.

ЛІТЕРАТУРА

Основна: 4.

Додаткова: 13, 26, 27, 28.

СИСТЕМА МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»

Вивчення курсу «Етнопсихологія» передбачає контроль: виявлення, вимірювання і оцінювання знань, умінь студентів.

Контроль – це перевірка якості засвоєння навчального матеріалу, встановлення зворотного зв'язку між студентом та викладачем.

Контроль має на меті визначити не тільки рівень і якість навчаності студентів, але і об'єму його навчальної праці. Окрім того, виконання контрольних завдань формує у студентів уміння і навички використання теоретичних положень для аналізу і оцінювання психологічних явищ, педагогічних ситуацій, конкретних фактів педагогічної діяльності.

Програма дисципліни включає такі види контролю знань студентів:

- Контроль проміжних та поточних результатів засвоєння дисципліни;
- Підсумковий контроль.

Проміжний контроль не має формальних обмежень. Він здійснюється за задумом викладача. В якості форми такого контролю можна використовувати:

- оперативний контроль під час викладу лекційного матеріалу – за 5 хв. до закінчення лекції викладач задає студентам 2-3 питання. Зауваження до відповідей викладач робить на наступному занятті;

- бліцконтроль – за 5 хв. до закінчення лекції пропонується на окремому папері записати слова, які студенти запам'ятали з теми. На наступному занятті проводиться аналіз отриманих результатів,

- контрольні завдання з письмовим звітом – завдання на порівняння, перерахування, складання чи заповнення таблиць. Форма контролю – групова, індивідуальна;

- виконання творчих завдань,

- реферування та конспектування першоджерел.

Поточний контроль. Для поточного контролю використовуються результати практичних занять.

Підсумковий контроль – перевірка кінцевого результату навчальної роботи студента. Проводиться у формі заліку після вивчення дисципліни. Проведення підсумкового контролю і отримання позитивної оцінки включає: а) оцінку проміжної атестації (результати модуля 1), б) оцінку відвідуваності занять і активність в аудиторії; в) оцінку виконання лабораторних, творчих робіт; г) результати модульного контролю.

Форми підсумкового контролю:

1. традиційна: питання - відповідь (індивідуально, усно чи письмово),

2. опитування-інтерв'ю за тезаурусом чи питанням, які передбачають короткі відповіді.

Опитування проводиться в присутності всієї групи усно або письмово.

3. мозковий штурм (групова форма роботи) – група поділяється на підгрупи по 3-4 особи. Кожній групі дається карточка з 3-4 питань проблемного характеру. Пропонується обговорити питання, спираючись на вивчений матеріал. Контроль завершується бесідою групи з викладачем, під час якої уточнюється правильність відповідей і якість засвоєння знань кожним студентом.

Основною дидактичною функцією контролю знань є забезпечення зворотного зв'язку між викладачем і студентом, отримання педагогом об'єктивної інформації про ступінь засвоєння навчального матеріалу, своєчасне виявлення недоліків і прогалин в знаннях. В таблиці представлені основні види навчальної роботи студентів, виконання яких враховується при підведенні підсумків навчальної діяльності кожного студента з необхідною кількістю робіт та максимальною кількістю балів:

Види навчальної діяльності студентів, яка оцінюється за видами поточного (модульного) контролю

№ п/п	Вид діяльності	Кількість балів за видом діяльності	Кількість робіт	Максимальна кількість балів
1	Семінарське заняття	5	5	5
2	Позааудиторна самостійна робота	5	5	5
3	Наукові повідомлення, стаття, реферат	10	1	10
4	Індивідуальна творча робота, дослідницька робота	10	1	10
5	Опорний конспект (лекції) Конспект першоджерел	5 5	1 1	10
6	Тезаурас	5	1	5
7	Лабораторна робота	10	1	10
8	Модульна контрольна робота	50	1	50

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ КОНТРОЛЮ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Рейтинг модуля з дисципліни «Етнопсихологія» обчислюється згідно з правилами, поданими в Положенні про систему модульно-рейтингового контролю навчальних досягнень студентів I-V курсів денної форми навчання КНЛУ (див. *Нормативно-методичні документи кредитно-модульної системи організації навчального процесу в Київському національному лінгвістичному університеті у 2011-2012 н.р./ Уклад.: Соловей М.І, Шутів О.Г., Сорокін С.В., Максименко А.П. – К.: Вид. центр КНЛУ. 2010. – С. 24-27).*

Система модульно-рейтингового контролю результатів навчання студентів для дисципліни «Етнопсихологія» має таку структуру:

№ з/п	Форма підсумкового контролю	Види навчальної діяльності студента	Максимальна кількість балів
1.	Передбачений підсумковий контроль – залік	1. Аудиторна та самостійна навчальна робота студента 2. Модульна контрольна робота (МКР) 3. Залік	50 50

У структурі кожного модуля з «Етнопсихологія» оцінюються такі складники:

Аудиторна робота студента	Самостійна робота студента	Модульна контрольна робота
----------------------------------	-----------------------------------	-----------------------------------

Поточне оцінювання аудиторної навчальної діяльності студента здійснюється в національній 4-бальній шкалі – «відмінно» («5»), «добре» («4»), «задовільно» («3»),

«незадовільно» («2»). Невідвідування семінарських та практичних занять позначаються «0».

У кінці вивчення навчального матеріалу модуля напередодні заліково-екзаменаційної сесії викладач виставляє одну оцінку за аудиторну та самостійну роботу студента як середнє арифметичне з усіх поточних оцінок за ці види роботи, оцінки за наукове повідомлення (доповідь, реферат), оцінки за індивідуальну творчу роботу, оцінки за конспект першоджерел, оцінки за словникову роботу, оцінки за розробку корекційно-реабілітаційної програми як середнє арифметичне з округленням до десятої частки. Цю оцінку викладач трансформує в **рейтинговий бал за роботу протягом семестру** шляхом помноження на **10**. Таким чином, максимальний рейтинговий бал за роботу протягом семестру може становити **50**.

Семестровий рейтинговий бал є сумою рейтингового бала за роботу протягом семестру і рейтингового бала за МКР.

Оскільки передбачено використання різних форм контролю за самостійною роботою студентів при вивченні дисципліни, тому вводяться окремі критерії для кожної форми завдань.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВІДВІДЕЙ ТА ОКРЕМИХ ВИДІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Критерії оцінки виконання навчальних завдань є одним з основних способів перевірки знань, умінь і навичок студентів з дисципліни “ Етнопсихологія”. При оцінці завдань за основу слід брати повноту і правильність їх виконання. Необхідно враховувати такі

- вміння і навички студентів;
- диференціювати, інтегрувати та уніфікувати отримані знання;
- застосовувати правила, методи, принципи юридичної психології та враховувати закономірності і особливості психічних явищ у конкретних ситуаціях;
- викладати матеріал логічно і послідовно;
- користуватися додатковою літературою.

Критерії оцінювання аудиторної роботи студентів.

Для засвоєння понять з етнопсихології студентам пропонується на семінарських заняттях система різних завдань, задач та вправ. Задачі та вправи є нетиповими, але вкрай необхідними для сучасного психолога. Вони сприяють розвитку суджень, аналізу, узагальнення. Використання задач з педагогічної психології також активізують пошук фундаментальних знань для вирішення тієї чи іншої задачі.

Аудиторна робота студентів включає участь в семінарських та / або практичних заняттях.

«5»	студент демонструє вичерпний виклад матеріалу за межами обов'язкового матеріалу та вільне володіння матеріалом теми семінару; вміє самостійно знайти відповідь на проблемні запитання, спираючись на лекційний матеріал, першоджерела, використання додаткових джерел та інформації, творче оперування матеріалом вміє вводити та використовувати власні класифікації, аналізувати, робити власні висновки; здатен встановлювати тематичні та
-----	---

	міжпредметні зв'язки, дотримання правил академічної доброчесності
«4»	студент демонструє задовільне володіння матеріалом теми семінару; відповідь на проблемні запитання знаходить за допомогою викладача, спираючись на лекційний матеріал та вивчення першоджерел; допускає несуттєві (які кардинально не міняють суть) помилки у визначені понять та категорій та інше
«3»	студент частково володіє матеріалом теми семінару; формулюючи відповідь на питання, репродуктивно відбиває зміст лекційного матеріалу та/або основного підручника; допускає помилки у визначені понять та категорій та інше; нездатний знайти відповідь на проблемні запитання, чи вирішити проблемні завдання; несистематизований виклад матеріалу за межами поданого у лекції
«2»	студент демонструє нездатність розкрити питання семінару; допускає багато суттєвих помилок у визначені понять та категорій та інше, часткове структуроване відтворення матеріалу у межах поданого на лекції
«1»	уривчасте неструктуроване відтворення матеріалу у межах поданого на лекції

Критерії оцінювання позааудиторної самостійної роботи студентів.

Різні види самостійної позааудиторної роботи студентів з етнопсихології активізують їх розумову діяльність, націлюють на результат та забезпечують емоційний інтерес до інтелектуальної діяльності. Особливе значення має розуміння, осмислення та трактування психологічних знань на практиці та теорії педагогічної діяльності. Пропоновані завдання для самостійного виконання мають декілька рівнів складності.

Перший рівень самостійної роботи (рівень А) передбачає репродукцію отриманих знань з теми. Операційно-виконавчі дії за зразком розвивають ідентифікацію об'єктів та явищ, розпізнавання шляхом порівняння зі зразком. До цього рівня самостійної роботи, окрім завдань рівня А, відносяться різні форми роботи з літературою: конспектування статей, читання першоджерел, переказ основного змісту тексту, пошук відповідей на поставлені питання, робота з довідниками, конспектування науково-популярної літератури, робота з термінами та поняттями.

Другий рівень завдань для самостійного виконання представлених завданнями – реконструктивно-варіативного типу (рівень В). Завдання для рівня В допоможуть студенту структурувати, класифікувати та узагальнити навчальний матеріал. Цей рівень самостійної роботи дозволяє студенту самостійно знайти конкретні способи рішення задач, що сприятиме осмисленому переносу знань в типові ситуації. На цьому рівні студенти вчаться аналізувати події, явища, факти, використовуючи прийоми та методи пізнавальної активності, з'являються внутрішні установки до пізнання, творчої роботи. Виконання завдань цього рівня вимагає від студента самостійного вивчення додаткової літератури, актуалізації знань з суміжних дисциплін, при рішенні завдань цього рівня необхідно орієнтуватись на знання першоджерел за авторством вітчизняних і закордонних вчених. Ускладнення змісту завдань та вправ цього рівня можливо шляхом введення певної проблеми. Проблема дозволить студенту по-іншому подивитись на ті закономірності, які описані в статті чи монографії.

Третій рівень самостійної роботи – творча продуктивна самостійна діяльність. На цьому рівні використовуються набуті знання для вирішення задач, які виходять за межі відомого зразка та потребують здатності до логічних висновків дедуктивного чи індивідуального характеру. На цьому рівні студент сам визначає шляхи рішення проблеми. На даному рівні продуктивної діяльності розвивається творче мислення та з

ним творчу особистість. Основними методами для розвитку цього рівня самостійної роботи є творчі роботи та завдання проблемного характеру, проблемні питання та ситуації, аналіз та дискусії, участь в науково-дослідній роботі.

Позааудиторна самостійна робота студентів включає виконання завдань різного рівня складності, які пропонуються викладачем.

Виконання студентом завдань тільки одного рівня оцінюється **половинним балом** за умови правильного виконання.

«5»	робота виконана правильно і самостійно, відбиває належний рівень знань, та сформованість практичних навичок; оформлена згідно вимог, які висуваються для даного типу завдань.
«4»	робота виконана самостійно, містить несуттєві помилки, відбиває належний рівень знань сформованість практичних навичок; оформлена згідно вимог, які висуваються для даного типу завдань.
«3»	робота виконана, але містить помилки, відбиває недостатній рівень знань та недостатню сформованість практичних навичок; оформлення роботи не в повній мірі відповідає вимогам, що висуваються для даного типу завдань.
«2»	виконана робота не відповідає вимогам, які вказані вище як критерії для виставлення позитивної оцінки.

ЗАВДАННЯ ПИСЬМОВОГО ВИКОНАННЯ З ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Завдання репродуктивного рівня.

1. Коли з'явилися поняття „народ”, „нація” і хто перший почав їх згадувати у якому році народилася самостійна наука – етнопсихологія?
2. Які напрями виділяють у сучасній етнопсихології?
3. У чому полягає сутність теорії географічного детермінізму?
4. Хто вважається засновником „Школи народів”?
5. Що таке „етнос” у сучасному розумінні?
6. У чому полягає сутність крос культурних досліджень?
7. Ким вперше був застосований природний експеримент в етнопсихології?
8. Які методи дослідження в етнопсихології ви знаєте?
9. Що таке „архитип”?
10. Що означає поняття „ментальність”?
11. Назвіть основні ознаки нації.
12. Які позитивні та негативні риси українського національного характеру виокремлював Д. Чижевський?
13. Дайте визначення поняття „пасіонарність”, „пасіонарії”.
14. Назвіть фази етногенезу за Л. Гумільовим.
15. Визначте поняття „сугестія” і „контрсугестія”.
16. Що означає поняття „етнічний конфлікт”?
17. Які види етнічних конфліктів ви знаєте?
18. Що таке психічний склад нації (за М. Пірен)?
19. На ґрунті яких дисциплін зародилася етнопсихологія?
20. Назвіть основну відмінність понять „етнос” та „нація”
21. Обґрунтуйте зв'язок етнопсихології з іншими науками.
22. Визначте предмет та об'єкт дослідження етнопсихології.
23. Дайте визначення поняття „народна думка” за В. Вундтом.
24. Висвітліть питання валідності методик у етнопсихології
25. Який метод, на думку Л. Виготського, в етнопсихології є основним?
26. Що таке „модальна особистість”?
27. Поясніть психологічну суть поняття „етнічна установка”?

28. Назвіть компоненти етнічної установки
29. Які питання етнопсихології порушили дослідження 70-х–90-х років ХХ ст.?
30. Охарактеризуйте методи етнопсихології.
31. Метод лабораторного експерименту в етнопсихології.
32. Особливості використання асоціативного експерименту в етнопсихології.
33. Дайте загальну характеристику двох основних стратегій етнопсихологічних досліджень.
34. Що означає поняття „національна ідея”?
35. Назвіть фактори, що впливають на формування національного характеру.
36. Наведіть визначення національної свідомості.
37. Назвіть головні ознаки національної свідомості (за П. Гнатенком)

Питання рівня В (алгоритмічний рівень)

1. Чим схожі та чим відрізняються етнографія та етнопсихологія?
2. Чим відрізняються автостереотипи від гетеростереотипів?
3. З якими складними проблемами зіткнулись дослідники у крос-культурних дослідженнях?
4. Визначте поняття „психічний склад етносу”?
5. Які релігії мали найзначніший вплив на формування психічного складу українців?
6. Розкрийте поняття „піджан-мова”.
7. Яку роль відіграє національна ідея в житті нації?
8. Розкрийте сутність концепції етногенезу Л. Гумільова.
9. Розкрийте зміст теорії Б. Поршнева.
10. Які психологічні стратегії застосовуються для попередження етнічних конфліктів?
11. Розкрийте психологічну сутність компонентів ментальності.
12. Обґрунтуйте тезу О. Потебні про те, що ранній білінгвізм призводить до маргіналізації особистості.
13. Охарактеризуйте метод інтерв'ю в етнопсихології як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.
14. Обґрунтуйте можливості „кольорового тесту стосунків” А. Еткінда щодо вивчення етнічної свідомості.
15. Як намагались аналізувати етнічні відмінності мислителі Стародавнього світу?
16. Обґрунтуйте виділення дослідницьких блоків у предметній галузі етнопсихології (за А. Борноєвим та В. Павленком)
17. Назвіть представників німецької класичної філософії, охарактеризуйте їхній вклад у розвиток етнопсихології.
18. Обґрунтуйте роль в історії етнопсихологічних досліджень праць І. Канта.
19. Доведіть, що біля джерел етнопсихології стояли не психологи, а етнографи.
20. Обґрунтуйте роль Г. Штейнталя та М. Лацаруса, В. Вундта, Г. Леона у становленні етнічної психології як самостійної дисципліни.
21. Дайте оцінку етнопсихологічних досліджень в Росії другої половини ХІХ – початку ХХ сторіччя.
22. Хто досліджував проблеми етнопсихології в Україні (наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.)
23. Розкрийте сутність етнічної установки як сукупності компонентів
24. Охарактеризуйте історичний етап, що почався з 60-х років ХХ ст. Як відродження вітчизняної етнопсихології.

Питання рівня С (інноваційний рівень)

1. Складіть блок-схему до теми 1 та 3 за рекомендаціями поданими вище.
2. У чому полягає актуальність у наші дні концепції національного характеру в К. Гельвеція?
3. Охарактеризуйте ранні історико-філософські погляди на природу психологічних особливостей народів.

4. Які помилки в теоретичних викладках Г. Леона привели його до табору апологетів колоніалізму?
5. Наведіть приклади архетипів українського народу.
6. Наведіть конкретні приклади етнічних конфліктів.
7. Розтлумачте діалектику національного та загальнолюдського в національному характері.
8. Які версії етногенезу української нації ви знаєте?
9. Проведіть співставлення понять „національна свідомість” та „національна самосвідомість”.
10. Розтлумачте, чому націю іноді називають „психологічним видом”.
11. Доведіть правомірність психологічного розрізнення понять „національна свідомість” та „національна самосвідомість”.
12. Доведіть, що ментальність є інтегральною етнопсихологічною ознакою особистості, народу, нації.
13. Складіть психологічну характеристику таких народів: українців, поляків, американців, японців та білорусів.
14. Наведіть 2-3 приклади опису обрядів, традицій, звичаїв, ритуалів українського, білоруського, вірменського, болгарського народу.
15. Опишіть особливості соціалізації дітей одного з етносів, наприклад, українців, які працюють або проживають на території Польщі
16. Складіть карту–схему карти Закарпаття. Розподіляючи етноси за мовною класифікацією.
17. Складіть класифікацію видів етнічних конфліктів, які мали місце в різні історичні періоди в Україні.

Критерії оцінювання рефератів, наукових повідомлень, доповідей студентів.

Написання рефератів, статей, доповідей, есе включає самостійний вибір теми, опрацювання необхідної літератури за обраною темою та логічну подачу матеріалу. При написанні реферату, необхідно враховувати, що викладач враховує наступні критерії:

- уміння сформулювати мету роботи,
- підбір літератури, огляд новітніх наукових повідомлень,
- повнота і логічність розкриття обраної теми,
- самостійність, аналітичність мислення,
- стилістична та орфографічна грамотність,
- коректність висновків,
- оформлення роботи.

«10-8»	вичерпне висвітлення обраної проблематики, чіткий виклад матеріалу, ґрунтовний аналіз поданого, використання інформації широкого діапазону, творче оперування матеріалом, робота виконана правильно і самостійно, відбиває належний рівень знань, та сформованість практичних навичок; оформлена згідно вимог, які висуваються для даного типу завдань.
«7-5»	якісне реферування матеріалу з обраної проблематики з уривчастим аналізом матеріалу, робота виконана самостійно, містить несуттєві помилки, відбиває належний рівень знань; оформлена згідно вимог, які висуваються для даного типу завдань.
«4-3»	систематизований та логічний виклад матеріалу, робота виконана, але містить

	помилки, відбиває недостатній рівень знань та недостатню сформованість практичних навичок; оформлення роботи не в повній мірі відповідає вимогам, що висуваються для даного типу завдань.
«2»	часткове структуроване викладення матеріалу, виконана робота не відповідає вимогам, які вказані вище як критерії для виставлення позитивної оцінки.
«1»	уривчасте неструктуроване викладення матеріалу

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.
2. Етнопсихологічні ідеї в європейській науці.
3. Від “психології народів” до етнопсихології.
4. . Концепція етногенезу в роботах Л.Н. Гумільова.
5. Загальна характеристика вербальної та невербальної комунікації в етнопсихології: національні жести в спілкуванні людини з людиною
6. Характеристика етнокультури нації.
7. Сутність поняття «культурна традиція» та «синдром культури».
8. Соціальні норми поведінки в етнопсихології: загальнонаціональні цінності
9. Ментальність та національний характер.
10. Маргінальна етнічна ідентичність та її специфіка.
11. Функції та види етноцентризму.
12. Теорії формування національного характеру.
13. Інститути та фактори етнічної соціалізації.
14. «Дух народу», «душа народу» та «народний характер»: сутність та значення етнопсихологічних понять.
16. Етнокультурна варіативність регуляторів соціальної поведінки особистості.
17. “Етнічна особистість і національний характер.
18. Специфіка етнокультурної маргінальності.
19. Психологія міжетнічних відносин.
20. Етноконфліктологія: історія і сучасність.
21. Родинна етноконфліктологія.
22. Міжетнічні зіткнення: соціально-психологічна характеристика.
23. Шляхи подолання міжнаціональних конфліктів.
24. Класифікація міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів.
25. Врегулювання і попередження міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів.
26. Основні труднощі, сучасних дослідників при вивченні етнічних проблем.
27. “Психологія народів” В.Вундта.
28. Етнопсихологічні розвідки М.Костомарова.
29. Етнопсихологічні дослідження О.Кульчицького.
30. Становлення української етнопсихології.
31. Відродження етнопсихологічних досліджень в Україні.
32. Етнопсихологічні аспекти дослідження особистості.
33. Етнопсихологічна концепція Б.Поршнева.
34. Особистість в етнокультурних координатах.
35. Етнічна особистість і національний характер.
36. Різні теоретичні підходи до вивчення психологічних особливостей етнічних спільнот.

Критерії оцінювання індивідуальної творчої / дослідницької роботи студентів.

Індивідуальна творча / дослідницька робота студентів включає виконання завдань,

які пропонуються викладачем

«10-8»	при виконанні завдання студент показав широку обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з обраної теми, розуміння принципів підходу до вивчення психологічних феноменів, вміння самостійно проводити аналіз психологічної проблеми або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки. Виставляється за умови відповідності змісту виконаної роботи обраній темі. Дотримання визначеного обсягу, повноти, логічності, послідовності викладу, самостійності суджень, відсутності стилістичних та орфографічних помилок.
«7-5»	при виконанні завдання студент показав достатню обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з обраної теми, розуміння принципів підходу до вивчення психологічних феноменів, але виявляє при цьому недостатнє вміння самостійно проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коментарі і висновки. Виставляється за умови, що тема розкрита повно, логічно. Послідовна за змістом, має достатній обсяг, але має незначні помилки у викладенні матеріалу, рівень самостійності суджень недостатній.
«4-3»	при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу обраної теми, низьке розуміння принципів підходу до вивчення психологічних феноменів, труднощі у проведенні аналізу психологічної ситуації або емпіричних даних та формулюванні коректних та вірних коментарів і висновків, тема розкрита неповно, є неточності і прогалини у висвітленні проблеми, недостатній рівень у самостійності суджень, є мовленнєві помилки
«2»	при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з обраної теми, нерозуміння принципів підходу до вивчення психологічних феноменів, невміння проводити аналіз психологічної літератури або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки. Виставляється за умови відсутності вичерпної відповіді з обраної теми, наявності прогалин у знаннях, грубих фактологічних помилок, що свідчать про поверховість знань студента. Відсутній творчий підхід до вирішення проблеми та самостійні висновки. Значна кількість мовленнєвих помилок.

ТЕМАТИКА ЗАВДАНЬ ДЛЯ НАУКОВИХ ПРОЕКТІВ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Визначте шляхи подолання міжнаціональних конфліктів.
2. Розробіть механізми міжгрупового сприймання в міжетнічних відносинах.
3. Розробіть програму навчальної та просвітницької діяльності психолога серед населення, спрямовану на підвищення своєї психологічної культури в рамках етнічної психології
4. Розробіть програму підготовки персоналу організації до візиту потенціальних ділових партнерів з Японії.
5. Розробіть систему дій з формування культурної компетентності та толерантності учителів школи, учнів та батьків, оскільки в школі навчаються діти мігрантів.
6. Розробіть програму профілактичної діяльності психолога серед учасників освітнього процесу, спрямовану на попередження напруження та конфліктів серед школярів.
7. Здійсніть аналіз психологічних особливостей представників різних національностей, які проживають на Україні.

8. Опишіть специфіку сімейних стосунків у представників різних етносів;
9. Розкрийте особливості дитячо-батьківських відносин у різних народів.
10. Проаналізуйте національні особливості через етнічний фольклор (аналіз казок, прислів'їв, приказок)
11. Розробіть програму проведення ділових переговорів в контексті взаємодії різних етносів
12. Розробіть рекомендації тимчасовим мігрантам.
13. Проаналізуйте ентоісторію своєї сім'ї, її релігійні та етнічні корені, її мого- чи бікультурність та визначте зовнішні впливи на розвиток родинного дерева
14. Які етнокультурні приписи можуть вплинути на Вашу майбутню професійну діяльність? Як власна культурна приналежність може впливати на розуміння психологічних особливостей та проблем представників інших груп та на взаємодію з ними.

Критерії оцінки словникової роботи та визначення понять

При виконанні словникової роботи, головне, щоб було розкрито загальні та суттєві ознаки поняття, яке записується та зроблено посилання на джерело інформації.

«5»	розкрито суттєві ознаки поняття, прослідковується взаємозв'язок між об'єктом та змістом поняття. Всі основні поняття до тем лекцій та семінарсько-практичних занять подано для перевірки
«4»	суттєві ознаки поняття розкрито неповно, прослідковується адекватний взаємозв'язок між об'єктом та змістом поняття. Основні поняття до тем лекцій та семінарсько-практичних занять подано для перевірки вчасно
«3»	Не розкрито суттєві ознаки поняття, не прослідковується взаємозв'язок між об'єктом та змістом поняття. Основні поняття до тем лекцій та семінарсько-практичних занять подано для перевірки невчасно
«2»	Не розкрито суттєві ознаки поняття, не прослідковується взаємозв'язок між об'єктом та змістом поняття. Основні поняття до тем лекцій та семінарсько-практичних занять подано для перевірки невчасно і не в повному об'ємі
«0 – 1»	Основні поняття до тем лекцій та семінарсько-практичних занять не подано для перевірки

СЛОВНИКОВА РОБОТА:

Випишіть із психологічних словників ключові поняття: “етнос”, “етногенез”, “етнопсихологія”, “культурна психологія”, “крос-культурна психологія”, “культурна антропологія”, “соціальна антропологія”, “психологічна антропологія”, “етнологія”, “етнографія”, “етнічна картина світу”, “етнічні стереотипи”, “етнічні установки”, “ідентифікація”, “почуття “Ми”, “групова солідарність”, “ментальність”, “етнічна ментальність”, “національний характер”, “автостереотипи”, “гетеростереотипи”, “етнічні упередження”, “етнічні забобони”, “міжетнічні відносини”, “міжетнічна напруженість”, “адаптація культурна”, “адаптація соціальна”, “культурний шок”, “міжнаціональний конфлікт”.

Виконання завдання передбачає ознайомлення з трактуванням термінів поданих до курсу, які занотовуються в спеціальний словник за зразком:

№ з/п	Назва	Трактування терміна	Джерело
-------	-------	---------------------	---------

	терміна		
1	2	3	4

Критерії оцінювання конспектів першоджерел

При конспектуванні першоджерел слід дотримуватись посилання на джерело інформації, вказати сторінки. Конспект першоджерел подається на перевірку на останньому семінарському занятті у папці-портфоліо

«5»	Оцінюється здатність до аналізу, узагальнення, синтезу, співставленню отриманої наукової інформації, текст опрацьований лексично та граматично правильно, матеріал подано структурно та логічно, резюме сформульовано, посилання зроблені правильно і грамотно. Конспект подано на перевірку вчасно.
«4»	Суттєві ознаки здатності до узагальнення отриманої інформації та відбору основної суттєвої інформації від другорядної, прослідковується розуміння отриманої інформації, посилання зроблені правильно і грамотно. Конспект подано на перевірку вчасно
«3»	Не розкрито суттєві ознаки розуміння прочитаної інформації, здійснено аналіз схематично і не структурно, не сформульовано резюме прочитаного матеріалу, посилання зроблені не правильно, конспект подано для перевірки невчасно
«2»	здійснено переписування чужого конспекту, посилання зроблені не правильно, конспект подано для перевірки невчасно
«1»	Основний зміст передано у вигляді ксерокопії
«0»	Роботу не здано на перевірку

Штраф за невчасну подачу для перевірки - -1 бал

МАТЕРІАЛ ДЛЯ КОНСПЕКТУВАННЯ

1. Баронин А.С. Етнопсихологія: Учеб.пособие. – К.: МАУП, 2000. – С. 87 – 93.
2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. – К., 2000.
3. Вяткин Б.А., Хотинец В.Ю. Этническое самосознание как фактор развития индивидуальности // Психологический журнал. – 1996. – № 1. – Т. 17.- С.69 – 75.
4. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М., 2003. – С.94 – 125, 193 – 226.
5. Кульчицький О. Світовідчужання українця // Українська душа. – К., 1992. відповідно до теми 7.
6. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. відповідно до теми 7.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Питання для модульної контрольної роботи представлені трьома рівнями: рівень А – репродуктивний, рівень Б – аналітично-пошуковий, рівень В – творчий. Студенти під час МКР мають виконати всі запропоновані завдання.

«50-41»	при виконанні завдання студент показав широку обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, розуміння принципів підходу до
---------	--

	емпіричного вивчення психологічних феноменів, вміння самостійно проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки. Виставляється за умови відповідності змісту виконаної роботи обраній темі. Дотримання визначеного обсягу, повноти, логічності, послідовності викладу, самостійності суджень, відсутності стилістичних та орфографічних помилок, при виконанні МКР студент дотримувався правил академічної доброчесності, не списував, не використовував підказки
«31-40»	при виконанні завдання студент показав достатню обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, розуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, але виявляє при цьому недостатнє вміння самостійно проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коментарі і висновки. Виставляється за умови, що відповідь повна, логічна. Послідовна за змістом, має достатній обсяг, але має незначні помилки у викладенні матеріалу, рівень самостійності суджень недостатній. При виконанні МКР студент дотримувався правил академічної доброчесності
«21-30»	при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, низьке розуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, труднощі у проведенні аналізу психологічної ситуації або емпіричних даних та формулюванні коректних та вірних коментарів і висновків, відповідь неповна, є неточності і прогалини у висвітленні проблеми, недостатній рівень у самостійності суджень, є мовленнєві помилки, при виконанні МКР студент дотримувався правил академічної доброчесності частково, зокрема підглядав у власноруч виготовлені матеріали
«0-20»	при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, нерозуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, невміння проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки. Виставляється за умови відсутності вичерпної відповіді з обраної теми, наявності прогалин у знаннях, грубих фактологічних помилок, що свідчать про поверховість знань студента. Відсутній творчий підхід до вирішення проблеми та самостійні висновки. Значна кількість мовленнєвих помилок. При виконанні МКР студент не дотримувався правил академічної доброчесності, підглядав, користувався підказкою товаришів Списав роботу

Зразки завдань до модульних контрольних робіт та критерії їх оцінювання

Модульна контрольна робота №1

з курсу «Етнопсихологія»

для студентів 3 курсу, група _____, факультету *перекладознавства*

Варіант 1

Завдання №1 (загальна сума 10 балів)

Знання термінів:

5 бали – виставляються за бездоганну відповідь

4 бали - за повну відповідь, без граматичних та стилістичних помилок, але в якій допущено деякі неточності, що не мають істотного значення.

3-1-2 бали – за неповну, схематичну відповідь, в якій багато неточностей, мовленнєвих та фактологічних помилок.

Завдання №2 (загальна сума 20 балів)

За кожне виконане завдання

9-10 балів - виставляються за вичерпну, змістовну, логічну та послідовну за викладом відповідь, що містить самостійні судження, відповідає вимогам культури письмового мовлення.

7-8 балів - виставляються за умови, що відповідь правильна, повна, змістовна, послідовна, але містить незначні недоліки у викладі теоретичного підґрунтя проблеми, рівень самостійності в судженнях недостатній.

5-6 балів - виставляються за умови, що відповідь в цілому правильна, але неповна, містить помилки і неточності, рівень узагальнень, самостійності висновків недостатній.

3-4 бали - виставляються за умови, що відповідь неповна, схематична, є неточності і помилки в розкритті проблеми; рівень самостійності суджень низький; є мовні помилки.

1-2 бали - виставляються за умови відсутності вичерпної відповіді на питання; наявності значної кількості неточностей і фактологічних помилок, що свідчить про поверховість знань студента.

0 балів - виставляється за відсутності відповіді або за відповідь, що не відповідає змісту завдання

Завдання № 3

18 - 20 балів - виставляються за умови досконалого орієнтування у змісті висвітлюваних психологічних понять, процесів і закономірностей, безпомилкового знання фактологічного матеріалу та здатність творчого розв'язання практичного завдання.

16-17 балів - виставляються за умови достатнього орієнтування у змісті висвітлюваних психологічних понять, процесів і закономірностей, знання фактологічного матеріалу, бачення його практичного застосування, але незначних фактологічних і мовленнєвих помилок.

13 -15 балів - виставляється за умови в цілому правильного висвітлення питання, уміння розв'язати практичне завдання за зразком, недостатньої самостійності суджень.

9-12 балів - виставляється за умови, що відповідь неповна, схематична, є неточності і суттєві помилки у розкритті проблеми, нерозуміння шляхів практичного її розв'язання, є мовні помилки.

5-8 балів - виставляється за умови загального орієнтування у змісті проблеми, неповного, поверхового із суттєвими помилками її розкриття.

1-4 бали - виставляються за умови відсутності вичерпної відповіді на питання; наявності значної кількості неточностей та фактологічних помилок, що свідчить про поверховість знань студента.

0 балів - виставляється за відсутності відповіді або за відповідь, що не відповідає змісту завдання.

Максимальний рейтинг студента за виконання модульної контрольної роботи становить 50 балів.

Укладач МКР доц. Кириленко В.Г.

Затверджено на засіданні кафедри психології і педагогіки
протокол № від “ ” 201 року
Завідувач кафедри проф. Бондаренко О.Ф. _____

ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Питання рівня А (репродуктивний рівень)

Питання з курсу у вигляді тестових завдань

Питання рівня В (алгоритмічний рівень)

1. Концепція етногенезу в роботах Л.Н. Гумильова.
2. Загальна характеристика вербальної та невербальної комунікації в етнопсихології: національні жести в спілкуванні людини з людиною
3. Характеристика етнокультури нації.
4. Сутність поняття «культурна традиція» та «синдром культури».
5. Соціальні норми поведінки в етнопсихології: загальнонаціональні цінності
6. Маргінальна етнічна ідентичність та її специфіка.
7. Функції та види етноцентризму.
8. Теорії формування національного характеру.
9. Інститути та фактори етнічної соціалізації.
10. «Дух народу», «душа народу» та «народний характер»: сутність та значення етнопсихологічних понять.
11. Основні труднощі, сучасних дослідників при вивченні етнічних проблем.

Питання рівня С (інноваційний рівень)

Варіант 1

1. Доведіть, що етнопсихологія може бути самостійною галуззю наукових знань.
2. Складіть схему, яка дозволить зрозуміти логіку перетворення загальнолюдського у національне.

Варіант 2.

1. Класифікуйте за конкретним ознаками основні відмінності предметів дослідження етнопсихології та інших психологічних наук.
2. Осмисліть прояв механізмів психологічного захисту у ваших стосунках з представниками інших народів

Варіант 3.

1. Розробіть методологічні підходи до осмислення сутності мотивів потреб та особливостей вольової поведінки представників конкретної етнічної спільності.
2. Порівняйте національно-психологічні особливості представників фіно-угорської та тюркської груп народів.

Варіант 4.

1. Сформулюйте самі перспективні напрями етнопсихологічних досліджень.
2. Складіть програму кроскультурного етнопсихологічного дослідження.

Варіант 5.

1. Розкрийте роль мови в житті народу в роботах О.О. Потебні.
2. Сформулюйте критерії для порівняння та співставлення наступних національно-психологічних особливостей національної самосвідомості, національних почуттів.

Варіант 6.

1. Проаналізуйте погляди Н.Г.Чернишевського на проблему національного характеру та психології.
2. Сформулюйте критерії для порівняння та співставлення наступних національно-психологічних особливостей національної самосвідомості, національних почуттів.

Варіант 7.

1. Здійснить аналіз основних понять концепції Г.Г. Шпета.
2. Виявіть загальне та відомінне в поведінці та традиціях представників народів тунгусько-маньчжурської групи

Варіант 8.

1. Розкрийте роль колективні уявлення в свідомості первісних людей та їх містичний характер.
2. Складіть порівняльну схему-таблицю національно-психологічних особливостей народів Прибалтики, Середньої Азії та Західної Європи.

Варіант 9.

1. Проаналізуйте закон партиципації.
2. Складіть порівняльну схему-таблицю національно-психологічних особливостей французів, іспанців та греків.

Варіант 10.

1. Опишіть показники надійності для дослідження прояву емоційно-вольової сфери національної психіки
2. Складіть програму стандартного етнопсихологічного дослідження.

Варіант 11.

1. Проаналізуйте проблему співвідношень понять «загальнолюдське» та «загальнонаціональне».
2. Складіть програму кроскультурного етнопсихологічного дослідження

Критерії оцінювання заліку

До заліку допускаються студенти, які виконали всі види навчальних робіт і набрали необхідну кількість балів.

Оцінка в національній шкалі («зараховано», «не зараховано») та оцінка в шкалі ЄКТС виставляються на підставі семестрового рейтингового бала студента за дисципліну таким чином:

90 – 100 балів	– A	} зараховано
82 – 89 балів	– B	
75 – 81 бал	– C	
66 – 74 бали	– D	
60 – 65 балів	– E	
59 балів і нижче	– FX	----незараховано

Студенти, які мають семестровий рейтинговий бал з дисципліни **59 і нижче**, складають залік і в разі успішного складання їм виставляється відмітка про залік «**зараховано**» в національній шкалі, а в шкалі ЄКТС – **E** та бал **60**. Якщо студент під час заліку отримав відмітку про залік «**не зараховано**», то йому в залікову відомість виставляється відмітка про залік «**не зараховано**» в національній шкалі, оцінка **FX** – у шкалі ЄКТС та його семестровий рейтинговий бал за дисципліну.

Семестровий рейтинговий бал студента виставляється у відомостях обліку успішності не пізніше ніж за тиждень до початку заліку.

Структура заліку: залік проводиться у формі співбесіди на основі питань.

Критерії оцінювання відповіді на заліку:

Зараховано (в шкалі ЄКТС – E та бал 60)	студент демонструє вільне або задовільне володіння матеріалом теми семінару; вміє самостійно знайти відповідь на проблемні запитання, спираючись на лекційний матеріал та першоджерела; вміє вводити та використовувати власні класифікації, аналізувати, робити власні висновки; здатен встановлювати міжтематичні та міжпредметні зв'язки
Не зараховано (в шкалі ЄКТС – FX та бал 59 та нижче)	студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, нерозуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, невміння проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки.

Студенти мають з'явитись на залік з заліковою книжкою.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Характеристика етнічних спільнот. Види етнічних спільнот.
2. Поняття про етнічну та політичну націю.
3. Поняття про етнокультуру. Чинники і функції етнокультури.
4. Етнічна і національна культура. Знаково-символічні системи культури.
5. Регулятивна функція культури. Народні традиції. Звичаї. Обряди.
6. Етнічна психологія як міждисциплінарна галузь знань.
7. Категоріальний апарат етнічної психології.
8. Різні підходи до класифікації етносів.
9. Психічний склад, етнічна ментальність, національний характер.
10. Етнічна свідомість і самосвідомість.
11. Національна свідомість та самосвідомість.
12. Етнічна ідентичність, етнічні стереотипи.
13. Етнічна картина світу.
14. Завдання етнічної психології та її зв'язки з іншими науковими дисциплінами.
15. Історія розвитку етнопсихологічних знань.
16. Зародження ідеї про культурно-історичні закономірності духовного життя людей (праці Дж.Віко, Ш.Монтеск'є, Ж.Кондорсе, Й.Гердера та ін.).
17. Теоретичні джерела етнічної психології (праці Й.Фіхте, Г.Гегеля, Й.Гербарта, Г.Спенсера).
18. Перші етнопсихологічні дослідження (дослідження Т.Вейца, М.Лацаруса, Г.Штейнталя, В.Гумбольдта, Дж.Ферраріо, А.Бальбі; А.Чепи, О.Павловського, М.Маркевича, М.Максимовича, М.Надеждіна).
19. Вплив теорії "психології мас" на розвиток етнопсихології (С.Сігеле, Г.Лебон, Г.Тард).

20. Теорії культурно-історичного “коловороту” (праці Л.Фробеніуса, Г.Ріккерт, М.Данилевського, О.Шпенглера, А.Тойнбі та ін.).
21. Етнопсихологічні ідеї В.Дільтея, Е.Шпрангера, Ф.Ратцеля, Р.Челлена, Е.Еріксона, М.Коула.
22. Від “психології народів” до етнопсихології.
23. Становлення і розвиток вітчизняної етнопсихології.
24. Етнопсихологічні дослідження П.Куліша, М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького, Д.Щербаківського, Д.Овсянико-Куликовського, П.Чубинського, В.Антоновича, М.Драгоманова, Ф.Вовка, М.Сумцова, М.Каразіна, Н.Заглади, Г.Шпета, О.Лурії, Я.Яреми, Г.Ващенко, Ю.Липи, І.Мірчука, О.Бочковського, Д.Чижевського, І.Лисяка-Рудницького, Б.Цимбалістого, М.Шлемкевича, В.Яніва та ін.
25. Етнопсихологічні ідеї Г.Костюка.
26. Проблеми і стан сучасної етнопсихології.
27. Становлення соціальної та культурної антропології (К.Леві-Строс, Ф.Боас, Б.Малиновський, Дж.Стокінг, А.Радкліф-Браун, Р.Борофскі, Дж.Маркус, Р.Мерфі, М.Харріс, Р.Раппапорт, У.Гуденаф, М.Саллінс, Е.Колсон, Дж.Сондерс, А.Кардінер, Р.Лінтон, Р.Бенедікт, М.Мід, І.Холлуел та ін.).
28. Науковий напрям “Культура і особистість”.
29. Напрямки етнопсихологічних досліджень в країнах Заходу: “психологія і культура”; крос-культурна психологія; “взаємодія культур”.
30. Вплив соціально-психологічних досліджень на розвиток етнопсихології (праці С.Аша, Г.Олпорта, Г.Келлі, Л.Дьяба, Д.Кемпбела, Д.Тібо, С.Московісі, М.Шеріфа, Г.Теджфела, Дж.Тернера, П.Еукеса, М.Хогга та ін.).
31. Проблеми й досягнення сучасної української етнопсихології (праці П.Гнатенка, В.Жмира, Я.Ісаєвича, М.Шульги, В.Павленко, С.Тагліна та ін.).
32. Методи етнічної психології.
33. Основні принципи побудови емпіричних етнопсихологічних досліджень.
34. Стратегії етнопсихологічних досліджень. “Одиниці” етнопсихологічного дослідження.
35. Експериментальні методи в етнічній психології.
36. Методи дослідження етнічних стереотипів.
37. Участь психологів у етнографічних експедиціях: принципи і методи дослідження.
38. Основні наукові школи в етнічній психології.
39. Поняття про етнічність. Взаємозв’язок “соціального” і “етнічного”.
40. Характеристика етнічних процесів. Психологічне значення етнокультурної специфіки.
41. Етнічна спільнота як система. Системні властивості етнічних спільнот.
42. Особливості внутрішньоетнічної та міжетнічної взаємодії.
43. Психологія етнічної спільноти: статична й динамічна складові.
44. Психологічні характеристики етнічних спільнот (психічний склад, ментальний тип, національний характер, групова свідомість та самосвідомість, колективно-історичний досвід, мова, почуття “Ми”, групова солідарність, соціонормативна культура, етнічні стереотипи, національні інтереси, спільні настрої та національні почуття).
45. Психологічні механізми збереження і відтворення етнічної специфіки.
46. Особливості процесів етнізації та категоризації.
47. Ментальність як етнопсихологічний феномен.
48. Ментальність і національний характер.
49. Природні й культурні виміри етнічної ментальності.
50. Ментальні “медіатори” (слово, знак, символ, міф та ін.).
51. Трансформація ментального типу в умовах суспільно-політичних змін. Німецькі ментальні типи: “оссі” та “вессі”. Українська і російська ментальність.

52. Співвідношення понять етнічна свідомість та самосвідомість, національна свідомість та самосвідомість.
53. Розвиток і трансформація етнічної ідентичності.
54. Поняття про міжетнічні та міжнаціональні відносини. Концепція міжгрупової взаємодії (Дж.Тернер, Дж.Браун, М.Біллінг, К.Фламан, Р.Бонді та ін.).
55. Феномен соціальної та етнокультурної дистанції.
56. Явище етнокультурного шоку.
57. Проблема міжетнічної напруженості.
58. Міжетнічні та міжнаціональні конфлікти. Шляхи попередження і подолання міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів.
59. Психологічні аспекти етнопедагогіки. Етнопедагогічні системи виховання дітей. Етноконфліктологія.

Рекомендована література

Базова

1. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач. – К., 1994.
2. Введение в этническую психологию / Под ред. Ю.П.Платонова. – СПб., 1995.
3. Пірен М.І. Основи етнопсихології. – К., 1996.

Додаткова

4. Абдулатипов Р.Г. Природа и парадоксы национального «Я». – М.: Мысль, 1991. – 169 с.
5. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы. – М.: МГУ, 1990. – 240 с.
6. Акишина А.А., Кано Х., Акишина Т.Е. Жесты и мимика в русской речи: Лингвострановедческий словарь. – М., 1991. – 144 с.
7. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: МГУ, 1996. – 416с.
8. Арутюнов С.А. Народы и культуры: Развитие и взаимодействие. – М., 1989. – 247 с.
9. Арутюнов С.А. Фантом безэтничности // Расы и народы. – М.: Наука, 1989. – Вып. 19. – с. 22- 45.
10. Арутюнов С.А., Чебоксаров Н.Н. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества // Расы и народы. – Вып. 2. – М.: Наука, 1972. – с. 19 – 25.
11. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990. – с. 258 – 272.
12. Асмолов А.Г., Шлягина Е.И. Национальный характер и индивидуальность: опыт этносоциологического анализа // Психологические проблемы индивидуальности. – М., 1984. – Вып. 2. – с. 18 – 31.
13. Белик А.А. Психологическая антропология: История и теория. – М.: ИЭА РАН, 1993.
14. Бердяев Н.А. Судьба России. – М., 1990. – с. 3 – 61.
15. Бороноев А.О. Основы этнической психологии. – СПб., 1991.
16. Будилова Е.В. Социально-психологические проблемы в русской науке. – М.: Наука, 1983. – 231 с.
17. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М.: Наука, 1987. – 334 с.
18. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа. – Ереван, 1978. – с. 24 – 76.
19. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1997. – с. 33 – 88.
20. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л., 1982.
21. Воропаєва Т.С. Психологічний аналіз міжнаціональних конфліктів // Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. – Част. 1. – Чернівці, 1993. – с. 212 – 215.
22. Воропаєва Т.С., Иванченко С.М. Психологічні аспекти національного самовизначення // Особистість і народ: погляд історичної психології. – К., 1994. – с. 95 – 97.
23. Воропаєва Т.С., Иванченко С.М., Сегеда С.П., Таланчук О.М. Етнічна психологія. – К.: Вища школа, 1997. – с. 7 – 34.
24. Вундт В. Проблемы психологии народов. – М.: ИП РАН, 1998. – с. 195 – 308.
25. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения. – М.: Педагогика Пресс, 1993.
26. Гасица Н.А., Скокан Ю.П. Оценка стереотипности набора реакций в ассоциативном эксперименте // Семантические аспекты синтаксиса. – М., 1989. – с. 50 – 71.
27. Гачев Э.Д. Национальные образы мира. – М.: Сов. Писатель, 1988. – 448 с.
28. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность. – К.: Вища школа, 1984. – 152 с.
29. Гостев А.А., Соснин В.А., Степанов Е.И. На путях становления отечественной конфликтологии // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. - № 2. – с. 110 – 128.

30. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 1991. - № 8. – с. 27 – 31.
31. Гумилев Л.Н. Этносфера: История людей и история природы. – М.: Экопрос, 1993.
32. Гуревич А.Я. Изучение ментальностей // Советская этнография. – 1988. - № 6.
33. Дейкер Х., Фрейда Н. Национальный характер и национальные стереотипы // Современная зарубежная этнопсихология. – М., 1989. – с. 23 – 45.
34. Джарылгасимова Р.Ш. Этническое самосознание наций. – Автореферат дисс. ... канд. филос. наук. – М., 1985.
35. Донцов А.И., Стефаненко Т.Г., Уталиева Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности // Вопросы психологии. – 1997. - № 4. – с. 75 – 86.
36. Донченко Е.А. Социетальная психика. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.
37. Дробижева Л.М. Этническое самосознание русских в современных условиях: идеология и практика // Советская этнография. – 1991. - № 1. – с. 3 – 13.
38. Дробижева Л.М., Кузнецов И.М., Кцоева Г.У. Некоторые проблемы этнопсихологических исследований // Психол. журнал – 1988. – Т. 9. - № 3. – с. 26 – 34.
39. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. – 1993. - № 5. – с. 20 – 29.
40. Духовная культура и этническое самосознание. – Вып. 1, 2. – М., 1990 - 1991.
41. Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991. – 211 с.
42. Ждан А.Н. История психологии: от античности до наших дней. – М.: МГУ, 1990. - 367 с.
43. Журавлев А.А. Звук и смысл. – М., 1981.
44. Здравомыслов А.Г. Этнополитические процессы и динамика национального самосознания россиян // Социологические исследования. – 1996. - № 12. – с. 23 – 32.
45. История зарубежной этнографии. – М.: Наука, 1978. – с. 270 – 288.
46. Карсеци А. Конфликты между народами и пути их преодоления. – Ереван: Айастан, 1990. – 55 с.
47. Козлов В.И. О некоторых методологических проблемах изучения этнической психологии // Сов. Этнография. – 1983. - № 3. – с. 17 – 26.
48. Кольцов В.В. Социальная дистанция в межнациональном общении: опыт построения интегрального показателя // СОЦИС. – 1989. - № 2. – с. 26 – 30.
49. Кон И.С. К проблеме национального характера // История и психология. – М.: Наука, 1971. – с. 122 – 158.
50. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
51. Корнилова Т.В., Григоренко Е.Л. Сравнение личностных особенностей российских и американских студентов // Вопросы психологии. – 1995. - № 5. – с. 108 – 115.
52. Коул М. Культурно-историческая психология. – М.: ИП РАН, 1997.
53. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. – М.: Прогресс, 1977.
54. Куликов В.Н., Сушков И.Р., Ципцюк В.Г. Социально-психологический аспект межнациональных отношений // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – с. 31 – 39.
55. Кульчицкий О. Риси характерології українського народу // ЕУ. – Т.1. – Мюнхен - Нью-Йорк, 1949. – с. 708 – 718.
56. Кцоева Г.У. Методы изучения этнических стереотипов // Социальная психология и общественная практика. – М., 1985. – с. 225 – 231.
57. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М.: Старый сад, 1998.
58. Лебедева Н.М. Новая русская диаспора: Социально-психологический анализ. – М.: ИЭА РАН, 1997. – с. 45 – 78.
59. Лебедева Н.М. «Синдром навязанной этничности» и способы его преодоления // Этническая психология и общество. – М.: Старый сад, 1997. – с. 104 – 115.

60. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций. – М.: ИЭА РАН, 1993. – 194 с.
61. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930. – 339 с.
62. Левкович В.П., Кузмицкайте Л.Д. Формирование этнического сознания подростка в семье // Психол. журнал. – 1992. – Т. 13 – № 6. – с. 35 – 42.
63. Левкович В.П., Мин Л.В. Особенности сохранения этнического самосознания корейских переселенцев Казахстана // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – с. 72 – 81.
64. Левкович В.П., Панкова Н.Г. Социально-психологические аспекты проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. – М.: Наука, 1985. – с. 138 – 153.
65. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – с. 213 – 227.
66. Лоренц К. Агрессия. – М.: Универс, 1994. – с. 3 – 24.
67. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 1997. – с. 249 – 255.
68. Марцинковская Т.Д. Русская ментальность и ее отражение в науках о человеке. – М.: Блиц, 1994. – с. 3 – 49.
69. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988.
70. Мулдашева А.Б. Роль этнопсихологической двойственности в межнациональных отношениях. – Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1991.
71. Мухина В.С. Современное самосознание народностей Севера // Психол. журнал. – 1988. – Т. 9. - № 4. – с. 44 – 52.
72. Павленко В.М. Система народных профілактично-лікувальних засобів з точки зору етнопсихіатрії // Український вісник психоневрології. – 1994. – Вип. № 4.
73. Павленко В.М., Солдатова Г.У. Дослідження етнічної самосвідомості в Україні // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – Т.2. – К., 1993. – с. 279 – 285.
74. Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию. – Харьков: ХГУ, 1992. – 108 с.
75. Павленко В.М., Таглин С.О. Етнопсихологія. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.
76. Павленко В.Н., Таглин С.А. Факторы этнопсихогенеза. – Х.: ХГУ, 1993. – с. 7 - 42.
77. Петренко В.Ф. Психосемантический подход к этнопсихологическим исследованиям // Сов. этнография. – 1987. - № 4. - с. 22 – 38.
78. Петрова А.С. Основные направления современной американской этнопсихологии // Сов. этнография. – 1990. - № 1.
79. Платонов Ю.П., Почебут Л.Г. Этническая социальная психология. – СПб.: СПбГУ, 1993. – с. 14 – 26.
80. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории. – М.: Мысль, 1974. – с. 24 – 78.
81. Поршнев Б.Ф. Противопоставление как компонент этнического самосознания. – М.: Наука, 1973. – с. 17 – 46.
82. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М., 1979. – 232 с.
83. Пронников В.А., Ладанов И.Д. Японцы (этнопсихологические очерки). – М.: Наука, 1985. – с. 200 – 235.
84. Рейковски Я. Движение от коллективизма // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. - № 5. – с. 24 – 33.
85. Розин В.М. Культура и психологическое развитие человека // Вопросы психологии. – 1988. - № 3. – с. 120 – 125.
86. Романова О.Л., Иванникова И.В. Культурологические аспекты антинаркотического воспитания // Вопросы психологии. - 1993. - № 3. – с. 47 – 53.
87. Российская ментальность // Вопросы философии. – 1994. - №1. – с. 25 – 53.
88. Российский менталитет. – М.: ИП РАН, 1996.
89. Сидоров А.И., Давыдов А.Н. Основные направления этнопсихиатрических исследований у народностей Севера // Обозр. психиатрии и мед. психологии. – 1991. - № 1. – с. 15 – 26.

90. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994.
91. Хрущ О. Почуття людської ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994.
92. Сикевич З.В. Национальное самосознание русских. — М.: Механик, 1996.
93. Современная зарубежная этнопсихология. — М., 1989.
94. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. — М.: Смысл, 1998. — 386 с.
95. Социальная психология личности. — М.: Наука, 1979. — с.85 — 113.
96. Сумцов Н.Ф. Слобожане. — Харьков, 1918. — 240 с.
97. Сусоколов А.А. Структурные факторы самоорганизации этноса // Расы и народы. — М.: Наука, 1990. — Вып. 20. — с. 5 — 39.
98. Стефаненко Т. Этнопсихология. — М.: ИП РАН, 1999. — 316 с.
99. Стефаненко Т.Г., Шлягина Е.И., Ениколопов С.Н. Методы этнопсихологического исследования. — М.: МГУ, 1993.
100. Столин В.В. Самосознание личности. — М.: МГУ, 1983. — 286 с.
101. Сушков И.Р. Самокатегоризационная теория и групповые феномены // Психол. журнал. — 1994. — Т. 15. - № 1. — с. 158 — 167.
102. Таболина Т.В. Этническая проблематика в современной американской науке. — М., 1985.
103. Тульвисте П. Культурно-историческое развитие вербального мышления. — Таллин: Валгус, 1988.
104. Українська душа. — К.: Фенікс, 1992. — 128 с.
105. Человек и мир в японской культуре. — М., 1985.
106. Чешко С.В. Человек и этничность // Этнографическое обозрение. — 1994. - № 6. — с. 39 — 48.
107. Шихирев П.Н. Проблемы исследований межгрупповых отношений // Психологический журнал. — 1992. — Т. 13. - № 1. — с. 15 — 23.
108. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию — СПб., 1996. —
109. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. — К.: Институт социологии НАНУ, 1996.
110. Шульга Р.П. Искусство в мире обыденного сознания. — К.: Наукова думка, 1993. — 158 с.
111. Эриксон Э. Детство и общество. — СПб.: Ленато, 1996. — с. 502 — 558.
112. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. — М.: Прогресс, 1996. — с. 308 — 333.
113. Этническая психология: Этнические процессы и образ жизни людей. — М.: УДН, 1984. — 76 с.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Етнічний конфлікт – форма громадянського, політичного чи військового протистояння, в якому сторони з протилежними інтересами ризують за етнічною ознакою.

Етногенез – процес виникнення та проходження стадій розвитку етнічних спільнот, який пов'язаний з утворенням мови, становленням культури, формуванням самосвідомості.

Етнопсихологія (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це галузь психології, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та установок. (За А. М. Львовичкіною).

Етнопсихологія вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування і функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів, особливо цінним є пошук шляхів регуляції ділового спілкування як всередині етнічної групи, так і на міжнаціональному рівні. (Л. Е. Орбан-Лембрик).

Етнопсихологія вивчає факти, закономірності й механізми вияву типології, ціннісних орієнтацій і поведінки представників тієї чи іншої етнічної спільноти. Вона описує і пояснює особливості поведінки та її мотиви всередині спільноти й між етносами, що живуть століттями в одному геоісторичному просторі. (М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко).

Етнос – від гр. *плем'я, народ* – це стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень. Грецьке слово „етнос” послужило основою назви окремої галузі психології – психології етносу, або, як це звучить у працях одного з засновників етнопсихології В. Вундта – „психології народів”. (За А. М. Львовичкіною).

Етнічна (грец. *etnikos* – народний) **група** – стійка спільність, що історично склалася на певній території і якій властиві відносно стабільні особливості мови, спільні риси, неповторні якості, усвідомлення єдності і відмінності від інших утворень (самосвідомість етносу), відмінні від інших груп характеристики (спосіб життєдіяльності, традиції, норми, правила і звички, побут, матеріальна і духовна культура, метод господарсько-екологічної діяльності, внутрішня формальна організація та ін.) (За Л. Е. Орбан-Лембрик).

Етнічність як сукупність характерних культурних рис етнічної групи. Розкриття етнічності забезпечує найбільш повну й розгорнуту характеристику того або іншого народу, узятото як специфічна спільнота, яка відрізняється від всіх інших тільки її властивою культурно-історичною своєрідністю. Етнічність можна порівняти із національністю даного народу, його етнічним „портретом”.

Етнофор – індивід як носій етнічної свідомості.

Етноцентризм (грец. *ethnos* – народ та лат. *centrum* – зосередженість) – система поглядів, в якій життя інших народів розглядається через аналіз культури, традиційних установок, ціннісних орієнтацій свого етносу.

Мова – засіб людського спілкування, мислення та виразу думок, об'єктивна властивість етносу.

Мова державна – правовий статус мови, яка використовується в певній країні в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємствах, організаціях, при опублікуванні нормативно-правових документів держави.

Мова міжнаціонального спілкування – мова, яка використовується в багатонаціональній, поліетнічній державі в якості мови-посередника, а національна мова – мова, яка є засобом письмового та усного спілкування нації, єдина літературна мова нації.

Нація – духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності. Хоч нації й існують у сучасних суспільствах як найпоширеніші форми етнічної спільності, але, окрім них, існують і такі різновиди етнічних спільнот, як народність, національна група та ін.

Психічний склад нації – це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

Національний характер – це відносно стійка сукупність рис характеру, які властиві переважній більшості представників певної нації та залежать від конкретних історичних і соціально-економічних умов існування певної спільноти. В основі національного характеру лежить національна самосвідомість. *(За А. М. Львовичіною)*

– своєрідне, специфічне поєднання типових рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах буття нації; уявлення народу про себе, сукупність стійких, основних для національної спільноти особливостей сприйняття навколишнього світу та форм реакцій на нього. *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*

Етнічні стереотипи – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові та фізичні якості, що властиві представникам тих чи інших спільнот. *(За А. М. Львовичіною)*

– продукований під впливом конкретної етнічної культури, актуальний для представників окремої етнічної спільноти, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений, стандартизований образ, уявлення про певний об'єкт. *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*

Етнічний конфлікт – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою. Причиною етнічних конфліктів, як правило, бувають етнічні, соціальні, політичні та економічні суперечності. Загострення етнічного конфлікту супроводжується зростанням етноцентризму, що властивий у тій чи іншій мірі етнічній самосвідомості будь-якого рівня розвитку, посиленням циркуляції в суспільстві негативних етностереотипів, посиленням націоналізму.

Етноцентризм (грец. *ethnos* – плем'я, народ і *centrum* – осердя) – це погляд на етнопсихологічні особливості іншого народу з точки зору уявлень власного народу. *(За А. М. Львовичіною)*

– психологічна схильність сприймати всі життєві події з позицій своєї етнічної групи, вважаючи її еталоном. *(Л. Е. Орбан-Лембрик)*

– це сукупність ірраціональних уявлень, що є психологічними утвореннями масової свідомості у вигляді конкретизованих спрощень образів свого народу, щедро наділених позитивними рисами. *(М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко)*

Етнічні установки – це готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації.

ДОДАТКИ

ШКАЛА СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ Е. БОГАРДУСА

Шкала соціальної дистанції була запропонована Е. Богардусом у 1925 р. Вона спрямовувалась на визначення установки індивіда, що демонструє ставлення до певної етнічної групи. У 1959 р. Е. Богардусом був запропонований спеціальний бланк шкали соціальної дистанції (за національною ознакою).

№ п/п	Категорія	Національність			
		Німці	Поляки	Англіїці	Американці ...
1	До тісного споріднення через шлюб				
2	До членства в моєму клубі як особистого друга				
3	До проживання на моїй вулиці як сусіда				
4	До роботи за мою професією				
5	До громадянства в моїй країні				
6	У моїй країні тільки як інтуриста				
7	Бажав би не бачити в моїй країні				

Досліджуваному пропонувалося зробити помітку на тому рівні (із запропонованих варіантів) соціальної дистанції, яка б його найбільше влаштовувала. Вітчизняні вчені запропонували адаптований до наших умов бланк модифікованого варіанта шкали соціальної дистанції.

МОДИФІКОВАНИЙ ВАРІАНТ ШКАЛИ СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ

№ п/п	Соціальна роль	Етнічна група				
		Росіяни	Українці	Білоруси	Німці	...
1	Чоловік (дружина)					
2	Сусід					
3	Друг					
4	Колега					
5	Територіальний керівник					
6	Керівник виробництва					
7	Житель мого району					

Вибір етнічних груп може варіюватися залежно від регіону, в якому проводиться дослідження, та поставлених завдань. Список соціальних ролей також може бути доповнений, якщо це відповідає цілям дослідження.

Інструкція: потрібно відзначити всі соціальні ролі, що респондент згоден надати типовим представникам певної етнічної групи.

Опрацювання результатів: обчислюється сума плюсів окремо в кожній колонці. Цей показник характеризує ступінь прийняття респондентом різних етнічних груп. Величина його знаходиться в інтервалі від 0 (при найменшому доброзичливому ставленні й, відповідно, найбільшій соціальній дистанції) до 7 (що свідчить про виражене доброзичливе ставлення до представників даного етносу). Відповідно всі етнічні групи можуть бути проранговані за допомогою показника за ступенями їхньої прийнятності для респондента.

Інтерпретація. Якісний аналіз бланку дає інформацію – представники яких національних груп є найбажанішими в певній ролі, а представники яких – навпаки – неприйнятні (порядковий аналіз). Аналіз за колонками показує, які ролі досліджуваній вважає можливим запропонувати представникам певної етнічної групи, а які – ні.

Примітка. Шкала Е. Богардуса та її чисельні модифікації рідко застосовуються для аналізу етнічних установок окремо взятого досліджуваного. Як правило, вона використовується для вивчення різних аспектів етнічної свідомості на репрезентативній вибірці певної етнічної групи.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК (за Н. КРЮКОВОЮ)

1. Як добре ви володієте рідною мовою?
  - а) вільно розмовляю, читаю, пишу;
  - б) вільно розмовляю, але не читаю і не пишу;
  - в) розумію і можу порозумітись;
  - г) не володію.
2. Якою мовою ви найчастіше розмовляєте вдома?
  - а) тільки рідною мовою;
  - б) здебільшого рідною мовою;
  - в) однаковою мірою рідною та іноземною;
  - г) здебільшого іноземною;
  - д) тільки іноземною.
3. Якою мовою ви розмовляєте зі своїми друзями, знайомими вашої національності в навчальному закладі та в інших місцях?
  - а) тільки рідною мовою;
  - б) здебільшого рідною мовою;
  - в) однаковою мірою як рідною, так і іноземною;
  - г) здебільшого іноземною;
  - д) тільки іноземною.
4. Якщо на вулиці, в якому-небудь закладі або громадському місці вам необхідно було б звернутися до людини вашої національності, то якою б мовою ви б звернулися?
  - а) тільки рідною мовою;
  - б) іноземною;
  - в) це залежить від конкретної ситуації.
5. Поясніть, будь ласка, вибір вашої відповіді на попереднє запитання.
6. Якою мовою вам приємно було б спілкуватися (розмовляти) в позааудиторний час з викладачами вашої національності?
  - а) своєю рідною мовою;
  - б) іноземною;
  - в) мені байдуже.
7. Чи дратує вас, коли в колективі люди однієї національності розмовляють рідною мовою, а решта їх не розуміє?
  - а) дратує, так як вважаю, що в багатонаціональному колективі
  - б) потрібно розмовляти доступною всім мовою;
  - в) дратує, хоча вважаю, що люди мають право розмовляти своєю мовою де завгодно і коли завгодно;
  - г) ні, мене це не дратує, вважаю це цілком природно;
  - д) мені байдуже.
8. Нижче наводиться список деяких видів діяльності. Будь ласка, поставте позначку у відповідній графі, як часто ви приділяєте час кожному з них.

<i>Вид занять</i>	<i>Завжди</i>	<i>Дуже часто</i>	<i>Часто</i>	<i>Інколи</i>	<i>Рідко</i>	<i>Ніколи</i>
Читання книг рідною мовою						
Читання газет, журналів рідною мовою						
Слухання народних пісень і музики						
Перегляд телепередач рідною мовою						
Похід до музеїв національного прикладного мистецтва						

9. Пригадайте і назвіть українські народні казки, пісні, танці, легенди.
10. Скажіть, будь ласка, які пісні та танці вам найбільше подобаються?
  - а) національні пісні й танці;
  - б) пісні й танці народів нашої країни та закордонні, але віддаю
  - в) перевагу все-таки своїм національним;
  - г) подобаються різні пісні й танці однаковою мірою – свої
  - д) національні і закордонні;
  - е) подобаються закордонні національні пісні й танці.
11. Чи вважаєте ви, що необхідно збільшити випуск книг про історичне
  - а) минуле нашого народу?

- б) так, це необхідно;
  - в) достатньо того, що є;
  - г) мені байдуже;
  - д) не знаю.
12. Як ви вважаєте, чи обов'язково отримувати згоду батьків при одруженні?
- а) так, обов'язково;
  - б) мабуть, необов'язково;
  - в) ні, не обов'язково;
  - г) важко відповісти.
13. Як би ви поставились до того, що хто-небудь з ваших близьких родичів одружився з людиною іншої національності?
- а) вважаю такий шлюб небажаним;
  - б) надав би перевагу людині своєї національності, але заперечувати
  - в) не став би;
  - г) національність у шлюбі не має ніякого значення;
  - д) важко відповісти.
14. Якщо ви неодружені, то як би ви хотіли одягнутися на власному весіллі?
- а) у національний одяг;
  - б) у національний одяг з елементами сучасного вбрання;
  - в) у сучасний одяг з елементами національного вбрання;
  - г) у сучасний одяг;
  - д) важко відповісти.
15. Якому весіллю ви б надали перевагу?
- а) урочистому обіду;
  - б) обіду з елементами національного обряду;
  - в) національному обряду, але не старовинному;
  - г) старовинному обряду;
  - д) важко відповісти.
16. Кілька запитань щодо ваших національних особливостей. Що, на вашу думку, повинно бути головним при визначенні національності людини? Зазначте лише одну ознаку.
- а) національність батьків;
  - б) національність матері;
  - в) мова в сім'ї;
  - г) власне побажання;
  - д) місце або країна проживання;
  - е) інше (вказіть).
17. Як ви вважаєте, чим відрізняються представники інших національностей в першу чергу? (Можна зазначити три ознаки.)
- а) рисами характеру, психологією;
  - б) особливостями поведінки;
  - в) культурними традиціями, звичаями;
  - г) зовнішнім виглядом;
  - д) віруванням;
  - е) важко визначити;
  - ж) немає різниці;
  - з) важко відповісти;
  - и) інше (вказіть).
18. Що, на вашу думку, зближує вас з людьми вашої національності? (Можна зазначити три ознаки.)
- а) рідна мова;
  - б) народні звичаї, обряди, культура;
  - в) спільне історичне минуле;
  - г) релігія;
  - д) зовнішній вигляд;
  - е) риси характеру, психологія;
  - ж) спільна поведінка;
  - з) родинні зв'язки;
  - и) ніщо не зближує;
  - к) важко сказати;
  - л) інше (вказіть).
19. Скажіть, будь ласка, хто за національністю ваші близькі друзі?
- а) по спільному навчанню;

- б) за місцем проживання.
- 20. Які риси характеру ви найбільше цінуєте в:
  - а) росіян;
  - б) українців.
- 21. Які риси характеру вам не подобаються в:
  - а) росіян;
  - б) українців.
- 22. Скажіть, будь ласка, з представниками якої національності вам було б краще (приємніше, зручніше) навчатися в одній групі, підтримувати дружні стосунки?
  - а) навчатися і підтримувати дружні стосунки байдуже з ким за національністю;
  - б) байдуже з ким навчатися, але підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності;
  - в) навчатися і підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності.
- 23. А тепер, будь ласка, повідомте деякі відомості про себе:
  - а) факультет;
  - б) відділення;
  - в) курс;
  - г) національність;
  - д) стать;
  - е) місце проживання (село, місто).

Кириленко Валентина Граціянівна

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичні рекомендації